

WWW.CNIL.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Издава два пут сваког месеца у свескама од 3 и више табака. Цена је: за Србију 12 динара, а за Црну Гору, Бугарску, Босну, Херцеговину, Аустро-Угарску, Румунију и Турску 15 динара на годину.

ПРЕТПЛАТА СЕ ПЛАЋЕ

Управи
Кр. Срп. државне штампарије.
А РУКОПИСИ УРЕДНИШТРУ.

V СВЕСКА

У Београду 15 Марта 1886.

ГОДИНА VII

Постављења наставника средњих школа

Актом министра просвете и црквених послова

Постављен је:

у чачанској нижој гимназији:

г. др. *Сима Тројановић*, професорски кандидат, за учитеља IV класе немачког језика,
6. Марта о. г.

Разрешења од дужности управитеља основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

Разрешен је:

г. *Урош Благојевић*, управитељ ужичке основне школе, 8. Марта о. г. по молби.

Постављења, премештаји и разрешења од дужности наставника основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

I Постављен је:

у СМЕДЕРЕВСКОМ ОКРУГУ:

г. *Сиура Камшерелић*, ђак IV разреда учитељске школе, за заступника учитеља школе у Липама 4. Марта о. г.

II Премештени су:

у ВАРОШИ БЕОГРАДУ:

г. *Димитрије Путниковић*, учитељ II, III и IV разреда школе жабарске, округа крагујевачког, у II одељење I разр. мушке

школе на Западном Врачару, 27. Фебруара ове год. по молби.

у ПИРОТСКОМ ОКРУГУ:

г. *Станоје Радосављевић*, учитељ школе изворске, у Велику Лукању, 24. Фебруара ове год. по молби.

у ШАБАЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Михаило С. Милојевић*, учитељ школе белотићске, (среза мачванског) у I и II разред школе лешничке, 24. Фебруара ове г. по молби.

III Разрешени су:

У ВАРОШИ БЕОГРАДУ:

г-ђа *Јелисавета Недељковићка*, учитељица IV разреда женске школе на Дорћолу, 5. Марта о. г. по молби.

У БЕОГРАДСКОМ ОКРУГУ:

г. *Васа Николић*, учитељ школе у Жаркову, 5. Марта ове год.

У ЈАГОДИНСКОМ ОКРУГУ:

г. *Јевта Поповић*, заступник учитеља II, III и IV разреда школе у Поточцу, 5. Марта ове год. по молби.

У КРАГУЈЕВАЧКОМ ОКРУГУ:

г-ђа *Надежда Путниковићка*, учитељица I разреда школе жабарске, 27. Фебруара о. г. по молби.

У УЖИЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Пауи Јеремич*, заступник учитеља I и II разреда основне школе у Добрињи, 6. Марта ове год. као неспособан.

Умрли

г. *Станисав Десиотовић*, учитељ школе чокешинске, у округу шабачком, преминуо је 20. Фебруара ове године.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК СССIII

12. Фебруабра 1886. у Београду

Били су: председник, Дим. Нешић; редовни чланови: Ј. Пецић, Н. Дучић архим., Љуб. Ковачевић, Ђ. Козарац, Драг. Плајел, др. Лаза Стефановић; ванредни чланови: Јев. Ђорђевић, Јов. Ђорђевић, др. В. Бакић, Ник. Стајевић, и Лаз. Обрадовић.

I

Прочитан је и примљен записник 302. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Срете Ј. Стојковића проф. београдске гимназије, упућено Главном Просветном Савету заједно с рукописом „Планиметрија за више разреде гимназија и реалака.“

То писмо гласи:

Главном Просветном Савету.

Према решењу Главног Просветног Савета од 20. Новембра ове год., усвојио сам све напомене, које је референт, г. Димитрије Нешић, председник Гл. Просв. Савета, изводео изнети на мој рукопис „Планиметрија за више разреде гимназија и реалака,“ те сам по њима и извршио поправке и допунио рукопис са остатком Планиметрије, који пређе није био обухваћен.

С тога ми је част у прилогу % поднети савету исправљен и допуњен рукопис, који садржи *целу Планиметрију*, с додатком *геометриских анализа за решавање задатака*, дакле управо оно, што се прелази у IV., V и VI разр. гимназија.

Па пошто се референт, г. Нешић, већ уверио о извршењу предложених исправака, и пошто је имао доброту *прегледати и одобрити ми и приновљени део*, — молим Гл. Просв. Савет, да изволи донети одлуку о поднесеном рукопису.

С поштовањем,

Ср. Ј. Стојковић

професор математ. у београд. гимназији.

За овим је председник Главн. Просветног Савета г. Дим. Нешић усмено реферисао Савету о овоме делу и препоручио га и Главни Просветни Савет усвајајући у свему мишљење г. референта одлучио је: да се дело „Планиметрија за више разреде гимназија и реалака“ од г. Срете Ј. Стојковића професора прими за школску књигу и да се о државном тронку штампа. Писац да се награди за труд са по сто (100) динара од штампаног табака с тим, да буде дужан сам држати коректуру.

Референту је одређен хонорар од 150 динара.

III

Продужен је претрес питања о „земљопису за IV разред основних школа“ од професора г. Вл. Карића, које је остављено не решено од прошлог састанка, да се на овоме састанку донесе о истоме коначна одлука.

Пошто су сви чланови исказали своје мишљење о овоме питању и пошто су после подужег обавештења пречишћене и утврђене поименце све примедбе како оне, које су г.г. референти изнели тако и нове, које су поједини чланови Савета у седници изнели, то је Главни Просветни Савет одлучио: да се дело врати писцу натраг, да га он поправи и преради по примедбама утврђеним (стипулсанним) у Главном Просветном Савету, и да га за тим на ново поднесе Савету на преглед и оцену.

Референтима је одређен хонорар свакоме по 100 (сто) динара.

С тим је састанак закључен.

САСТАНАК СССIV

26. Фебруара 1886. год. у Београду

Били су: председник Дим. Нешић; редовни чланови: Ј. Пецић, д-р. Ник. Ј. Петровић, Свет. Вуловић, Н. Дучић, архим., Љуб. Ковачевић; ванредни чланови: Јев. Ђорђевић, Јов. Ђорђевић, д-р. В. Банић, Бор. Тодоровић, Никола Стајевић и Лаз. Обрадовић.

Пословођа Мил. Марковић.

I

Прочитан је и примљен записник 303. састанка.

II

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 25. ов. мес. ПБр.. 1454, којим се шаље Главном Просветном Савету карта Краљевине Србије, коју је израдио г. К. Рихтер, инжењер и географ из Герлица, с молбом, да Главни Просв. Савет изволи ову карту што пре прегледати и оценити и казати своје мишљење о вредности и употреби исте за нашу земљу у опште, а нарочито за наше школе.

Одлучено: да се ова карта пошаље г. г. Љуби Ковачевићу и Јов. Ђорђевићу с мол-

бом, да је они прегледају и оцене и да Савету о вредности исте реферују.

III

Прочитан је реферат г. Влад. Јовановића о последњем делу француско-српског речника г. Настаса Петровића проф. Вел. школе. Тај реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Потписати је прегледао трећи и последњи део француско-српског речника од г. Настаса Петровића, професора вел. школе, па му је част, да извести Главни Просветни Савет о резултатима свог прегледа.

У поменутом делу речника г. Петровића изложене су речи (од слова *De* до слова *Ti* закључно) по истом систему, по ком и речи у ранија два одељка.

Ту долазе речи из речника француске академије, које се у говору и у науци чешће употребљавају, па су и ученицима француског језика потребније. Али су у мањем броју заступљене речи којима су у новије време науке, вештине, индустрија и обичај говора француски језик обогатиле, и које сувремене лексикографи (н. пр. *E. Littré*) и у скраћени речник уносе. Тако у речнику г. Петровића не налазе се н. пр. речи: *quadriculaire, quadriphyllé, quadrivalve, quanquam, rabdologie, rabdomance* или *rabdomancie, raf, rangé, ée* (придев), *rat-de-cave, réajournement, recommandataire, reine-des-près, réinstallation, rejouter, selenographie, sesamesodium, sous-arrondissement, sous-aumonier, sous-chef, sous-commis, sous-comptoir, sous-déléguer, sous-espèce, sous-faite, sous-oeuvre, spectromètre, spectroscope, spode, spondyle, sponlon, sportsman, squille, strontian, strontium, tael, tanaisie, tandour, tellurale, tepidarium, unau, unguis, uranoscope, urale, uroscopie, vanadium, wotz, xérésie, xylophone, yucca, zircon, zirconium, zymotechnie, и т. д.*

Уз речи којих је изговарање теже запамтити, писац означава и српским словима како се оне у француском изговарају. Изговарање се по својој природи мења. У новије време мене у изговарању постају тим осетније, што се више тежи, да се изговарање доведе у сугласност са ортографијом. Ту, наравно, није лако разликовати коректно изговарање од погрешног. За странце је најсаветније, да се

држе којег од познатих и признатих француских лексикографа. У речнику г. Петровића изговарање понеких речи означава се, међутим, противно правилима новијих лексикографа. По овим правилима н. пр. *l mouillé* треба да се изговара као наше љ, а у речнику г. Петровића оно се равна српском *j*. *E. Littré* сматра овако изговарање као *погрешно*. Ради примера да поменем неколике речи. Тако означавају изговарање н. пр.

Речи :	<i>E. Littré</i>	<i>H. Петровић</i>
Quincaille	(квн-ка-љ)	(квквј)
Rail	(раљ или по ингле-ски <i>рел</i>)	(рај)
Raillerie	(ра-ље-ри)	(рајри)
Railroute	(рел-ру-р')	(рајрут)
Ratatouille	(ра-та-ту-љ)	(рататј)
Resille	(ре-зи-љ')	(резиј)
Rillettes	(ри-лет)	(ријет)
Rimaille	(ри-ма-љ)	(римај)
Roupille	(ру-пи-љ)	(рупиј)
Saillir	(са-љир)	(сајир)
Scellerie	(се-ље-ри)	(сејри)
Soleil	(со-лељ)	(солеј), ит.д.

Слово *r* у француском је *сугласник*. Г. Петровић означава, међу тим, изговарање неких француских речи као да би у њима *r* постајало *самогласник*. Тако он пише н. пр. *remords* (рџмор), *remorquer* (рџморке), *ressac* (рџсак), *ressaisir* (рџсезир), *resserrer* (рџсере) и т. д. У почетку и у средини речи, које се из више слогова састоје, *e* није *мукло* (*muet*) него је *полумукло* (*sourd*), те се изговара врло кратко, тако да се једва чује. С тога то *e* и у изговарању не треба изоставити. А ради разлике од *e*, које се изговара (*è ouvert* и *é fermé*), могло би се полумукло *e* у српском означавању изговарања нешто ситније писати. По овоме изговарање н. пр. поменутих речи требало би означавати: *remords* (ремор, а не рџмор) *remorquer* (реморке а не рџморке) и т. д.

Изговарање франц. речи лакше би се научило, кад би се означавало по *словима*, као што то чине и новији француски лексикографи.

Г. Петровић изоставио је у свом речнику *етимолошко* разјашњење. Међутим, новији лексикографи и у скраћеним реченицама означавају, *откуд се која реч непосредно доводи, не улазећи, наравно, у даље појединости*.

Правило је, да се у речнику уз сваку реч означи и граматичка врата њена. Г. Петро-

вић одступа од овог правила код *именица*, којима означава само род, а не и врсту. Доследније би било, да се именицама и врата означава.

Француске речи г. Петровић у опште добро преводи. Но понегде би се и ту попешто имало да исправи или допуни. Тако етимолошко и право значење речи *rien* јесте: *нешто*; а тек кад са одречницом *ne* дође, *rien* значи *ништа*. *Rien* се само погрешно и без одречнице *ne* употребљава у смислу речи *ништа*. Међутим, у речнику г. Петровића каже се за *rien* на *првом* месту, да значи *ништа*, без обзира на свезу са *ne* као да би то било етимолошко и право значење те речи; а *нешто* тек се на *другом* месту наводи, као да би ово било само споредно значење. — Реч *rase* употребљава се у француском и у значењу: *нараштај* или *потомство*. Н. пр. *Se culte se continuera toujours et passera de rase en rase parmi les enfants d'Israël* (*Saci*, Bible). У речнику г. Петровића ово значење не помиње се. — У францускоме честица *re*, или *ré*, долази у почетку неких речи, те означује час обнављање онога што те речи без те честице значе, као *revoir* (опет видети); час повратак или обртну радњу, као *repousser* (одбијати, одбити); час понављање појма каквог простог глагола, као *rétrécir* (стесњавати, стеснити; сџжавати, сџзвити). Ово треба да се и у речнику уз честицу *re*, или *ré*, нарочито изложи, те да се може како треба појмити смисао речима, које се том честицом почињу. У речнику г. Петровића честица *re*, или *ré*, и не помиње се на по се, а камо-ли и да се разјашњава. Отуд и једнострано тумачење по неких речи које се том честицом почињу. Тако се н. пр. *redire* преводи само: „*по други пут* казати,“ а не и: *новомо* казати, *опет* казати; *récompter*, „*по други пут* шконтирати,“ а не и: *новомо* есконтовати, *опет* есконтовати, *refeer*, „*по други пут* очарати,“ а не: *новомо* очарати, *опет* очарати. — *Savantment* у свези са рачи *parler* писац преводи *говорити из искуства*; а коректније би било превести *говорити знањствено*; или *са знањем ствари*. — Речи које означавају генеричко име каквог биља, или какве животиње, преводе се често као да би означавале поједине индивидуе, а не целе врсте. Н. пр. реч *reinette* или *rainette*, која је на-

жив за више врста јабуке, преводи се: „нека јабука.“ реч *sarcelle*, која означава врсту водених птица налик на патке, само мањих, преводи се: „нека ситна патка.“ — Реч *speculon* протумачена је као справа којом се шири *улазак извесних шуљина на телу*. После речи: „шуљина на телу“ требало би додати још: *н. пр. уста, носа и т. д.*

Није нужно, да се и дубље у појединости улази, када се већ и из овога што је напред казано, види како је потребно, да писац овај део речника још једном прегледа, па да и оно што би и у ранијим деловима било за исправљање, исправи пакнадно у овом последњем делу.

Као што сам имао част и у мом извештају од 22. Јула, 1874. г. напоменути, за израду речника иште се *удружена снага разноврсних зналаца*. Но пошто су прве две свеске речника г. Петровића о државном трошку штампане, доследно је, да се и ова трећа и последња прими и штампа.

На Св. Саву 1886 г.

у Београду.

В. ЈОВАНОВИЋ.

За овим је прочитан реферат г. Свет. Вуловића проф. Велике школе, о истој делу, који гласи:

Главном Просветном Савету.

О француско-српском речнику проф. Настаса Петровића (слово q—z), који ми је Гл. Просв. Савет на оцену послао, част ми је поднети Савету своје мишљење у овом:

Ово је трећа и последња партија овога великога речника. Ја сам, још с једним референтом већ једном казао у главноме своје мишљење Савету о њему, т. ј. о другом делу. За први део не знам који су били референти. За овај пак и трећи део, чини ми се, дошао је нов један референт; или, ако није са свим нов, а он није са мношвом заједно реферовао о другом делу. Ово је, по моме мишљењу, незгодан начин за оцењивање оваких дела. Или је требало, да они референти, који су прву (угледну) партију прегледали и по њој дали свој суд да се писцу може овај посао поверити, прегледају дело и до краја; или је после тога првога суда требало остале партије примати и штампати не тражећи другога

суда и контроле (јер ко се у оваком послу покаже способан за једну партију, може му се и остали део посла без бриге поверити); или је, на послетку, још у почетку требало одредити писцу границе и правила, којих треба да се држи и која би и познијим прегледачима и оцењивачима била мерило. Ну како ово није овако било, то сам ја, прегледајући пре више времена други део овога речника, прегледао га као нову ствар, и том сам приликом казао у извештају свом, да се не слажем у свему с планом по коме је речник овај рађен и предложио сам неке измене, које је Гл. Просв. Савет онда и усвојио. Ну писац их није усвојио, и тај други део речника изађе без оних измена. Сам писац објаснио ми је после лично то тиме; да он није могао мењати план свој у половини дела, пошто је први део, штампан пре више година израђен био по истој плану. И одиста је тако. И боље је што је дело продужено по истој плану, него да му је у другој трећини промењен облик. И тако добивши сад и опет на оцену трећи и последњи део овога речника, мислио сам да ми је сад дужност само казати:

1., Је ли и овај део овога речника израђен онако исто као и први и други део?

2., Има ли у овом делу ситнијих недостатака, који се при штампању могу исправити?

На прво питање одговарам овде потврђујући. Овај је трећи део израђен онако исто као и прва два и што се тиче плана и пажње и марљивости.

На друго питање одговарам:

а., да има доста преписивачких погрешака. Тако има и речи, које су само француски стављене, а поред њих нема ни једнога српскога значења. Довољно је, да се ово овде само напомене, те да писац при штампању на то припази.

б., да има овде—онде понезгодно или небаш са свим јасно преведених (т. ј. српски исказаних) речи и фраза; да има речи, којима је значење истумачено старијим књижевним речима српским, место којих знамо данас за боље; да има речи, код којих поједина значења нису осветљена примерима, а требало би да су; да има речи, које су у основном значењу истумачене српски, а у дериватима

идентичним туђим (турским и т. д.) речима које су се у српски језик увукле; да има, тако исто речи, које су истумачене двома речима, једном српском и другом идентичном туђом и т. д. Све ово треба поправити и све се може поправити, само да се писцу напомене и да му се пажња на то упути. Ради тога ћу овде из целога III дела навести само неколико примера, по којима ће писац моћи сам потражити и поправити и остале, поред којих сам на више места у рукопису значење побележио. Тако :

1., Код речи *que* : *mlheureux qu' il est, innocent qu'il est* (превод пишчев : „будући несрећан, будући невин“) чини ми се да би згодније било : како је... ; — кад *que* значи „на који“, „нека“, „од кад“ и т. д. требало би да је то значење показано у примерима, а њих нема; и т. д. 2., Међу српским значењима речи *rakontage, rakonteur* долазе и : „*пришловетнице*“, „*приповедалац*“, „*приповедалачки*“, — јамачно случајне погрешке, на које тек обраћам пажњу; 3., *Rakornir* = „стврднути“ — треба : стврднути се или отврднути; 4., *Raquiter* између осталих тумачења и : „накнадити, *нававати*“ (*нававати* није тако блиско значењу *накнадити*); 5., *Radiable* = „избришим“. Тако на више места долази још : изгладим, поправим и т. д. Овај несрпски облик треба писцу свуда да уклони; 6., *Rabachage* = често и узлудно *повтораване*“. Ова стара књижевна реч долази врло често овде место : понављање, опетовање; 7., *Rencous* поред осталог и = „усток“, (боље : усплускивање); 8., *Sables mouvants* = „покретни песак“ и т. д., за које већ имамо реч; 9. *Sagène* = „руска мера дужине и т. д.“. Или ову реч није требало ни бележити, или је казати како је Руси изговарају, па онда објаснити; 10., *Talle* = „сала“ и свуда после тако. За ово имамо већ доста добро скројену реч *дворана*, 11., *Talon d' Achille* = „повредимо место“. Осим несрпског облика повредим незгодан је и овај сувише популарни превод; јер ко не зна шта је *Ахилова пета*, неће му помоћи ни овако тумачење. — Примера оваких популарисаних историских, митолошких и т. д. израза има још у овој партији. 12., *Te* — *deum* могло је изостати, већ ако не стоји ту због францеског изговарања *тедом*; 13., *Teinte* = „боја, *фарба*“; *teinture* = „*тинтура*, ра-

створ“; *teinturèrie* = „*фарбарница*“ и т. д.; 14., *Tel quel* између осталих тумачења и = „срећан“ место : средњи. и т. д.

По свему осталоме овај трећи део речника заслужује да се штампа као год и прва два дела.

26-ог Фебр. 1886.

Београд

Свет. Вуловић.

Главни Просветни Савет усвајајући приредбе г. г. референата, одлучио је : да се трећи и последњи део француско-српског речника од г. Настаса Петровића прими и о државном трошку штампа онако, као што су и прва два дела овога речника примљена, но с тим, да се писцу доставе приредбе г. г. референата, те да их он узме у обзир и да према њима поправи дело, у колико се то могло буде учинити.

Референтима је одређен хонорар за прегледање дела, свакоме по стотину (100) дин.

IV

Г. Драг. Плајел редовни члан Главног Просветног Савета и члан дисциплинарног одбора, поднео је писмен извештај о Сретену Банџићу бив. учитељу из Каменова у окр. пожаревачком, који је због убиства човека осуђен земаљским судовима на 15 година робије.

Главни Просветни Савет усвајајући мишљење известиоца, одлучио је : да се г. Сретен Банџић бив. учитељ у Каменову, има сматрати да је престао бити учитељ и да је изгубио сва учитељска права од онога дана, када је због убиства судом осуђен.

V

Г. Свет. Вуловић, члан комисије одређене за прегледање наставних програма за средње школе са стране језикословне, подноси програме из Геологије и Опште Историје, изјављујући, да је комисија све програме прегледала и поправила.

Главни Просветни Савет примајући ово к знању, одлучио је : да се наставни програми за средње школе спроведу г. Министру Просвете и црквених послова с тим, да један од чланова исте комисије буде дужан држати коректуру ових програма, када се буду штампали.

С тим је састанак закључен.

ИЗВЕШТАЈИ ШКОЛСКИХ НАДЗОРНИКА

О ИСПИТИМА У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

за 1884-85 школску годину

XII

ИЗВЕШТАЈ

Јоксима Ст. Марковића о испитима у срезovima:
млавском, моравском, и пожаревачком
у округу пожаревачком

Господину министру просвете и црквених
послова

Сматрам за дужност, на првоме месту, да изјавим своју захвалност вама и Главном Просветном Савету, на поверењу којим сте ме одликовали, изабравши ме за овогодишњег надзорника основних школа. Исто тако дужност ми је да вам се извиним и за то, што овај „Општи део“ извештаја нисам поднео у року, који је одређен вашим упутством. Али знајући да су вам добро познати узроци, који су ми сметали да овај део извештаја поднесем на време, ја узимам слободу да те узроке овде не помињем.

Ја сам актом вашим од Јуна ПБр. одређен да прегледам школе и оценим рад и способност наставника у срезovima: млавском, моравском и пожаревачком, округа пожаревачког. У ова три среза има педесет и три наставника и наставнице. Осим овога броја имао сам да прегледам неколике школе, које су, због разних случајева, остале без наставника у времену пред саме испите, и поред тога неколико Продужних школа. Као што, према овоме, видите у ова три среза доста је велика обилатост у школама.

Из посебног дела извештаја и из прилога који иду уза њ могли сте се уверити, да немам узрока да вам се тужим на рад наставника и на општи успех, који је у настави постигнут. Оно неколико нерадника и неколико неспремних наставника чине познатну мањину од целокупнога броја. С обзиром на све околности, у којима се наше школе налазе, и у којима су се налазиле нарочито ове школске године због рада пописних комисија

није ни мало претерано, ако вам кажем, да је успех: *врло добар*. Познато вам је да је овоме напретку био и остаје најчвршћи темељ нови закон о основним школама, и с основном се можете надати, да ће вам он из године и у годину доносити све боље резултате, јер ће се на његовом основу учвршћивати све више прави рад, отклањаће се мало по мало сметње напретка, а принављати све животнији услови за сваковрсни бољитак школин. Ко је иоле боље познат са историјом нашег школства, тај мора признати, да је тај напредак последње неколике године, а нарочито од новог закона, ишао правилнијим путем и корачао бржим и сигурнијим кораком, јер су створени услови давали томе могућности. И ако се што пре створе још неки услови, који су за напредак основне наставе неопходни, и које ћу на другом месту споменути, извесно је да ће напредак у основним школама коракнути, толико колико се за сада ни предвидети не може.

После ових општих напомена да пређем на поједине одељке, које сам намерао у овоме делу извештаја изложити, крећући се у границама датог ми упутства.

I Настава у опште

Приликом ревизије настава се у опште могла разгледати и ценити по *каквоћи* и по *количини*. Количина наставе одређена је програмом сваког појединог предмета, а каквоћа наставе зависна је јединствено од школских посленика. Сву количину наставе, одређену, програмима, може савладати и наставник коме у опште нису познати захтеви сувремене педагогике, али такав рад нема истинске вредности. На против, пак дешава се, да наставник не савлада сав прописани материјал из појединих предмета, али оно што је обрађено, сагласно је са модерним захтевима педагогике. Кад год ми је, у вршењу ревизије, дошао онај први случај, увек ми је било непријатно и осећао сам се незадо-

вољан. У овом другом случају, и ако ми није било право, опет сам га сматрао као мањи грех него овај први. Као што видите дакле ја сам се држао онога педагошког правила, да је боље и мање на нек је добро, него много а лоше, а нема сумње да сам сматрао, да је најбоље, кад се уради и доста и добро.

По каквоћи рада наставници се могу поделити у три групе. У прву групу долазе они, који сваки предмет, или боље целокупну наставу, врше свесно и сагласно свима савременим захтевима тако, да њихови ученици доиста имају праве и трајашне користи од наставе. У другу групу долазе наставници, који су, неразумевајући метод појединих предмета, свели целу методик у „питања и одговоре.“ Дакле у њих је катихетичка метода заменила методу „учења на изуст.“ У њихових ученика све знање састоји се у одговорима на питања. Ако се ђак нешто пита он ће и одговорити што год, а ако се не пита он вам неће умети ништа ни одговорити. Наставницима ове групе све једно је, да ли је оно о чему се ђак пита, каква поучна прича из Читанке; или какав догађај из Историје; или је рачунски задатак; или опис какве биљке и животиње, — они сматрају за потребно да свуда стављају питања и да на та питања чекају одговоре. Не тиче се то њих ништа, што има појединих партија, у наставним предметима, које ђак треба да изучи показивањем, или вежбањем или самосталним израђивањем тако, да их на испиту зна у потпуној целини њиховој, и да их казује без утицаја наставникова. Које су то ствари, које би ученици требали да знаду, без питања наставникових, у целини, поменућу онда, кад будем говорио о настави појединих предмета. Овде ћу само да споменем још то, да је ова друга група наставника мања од оне прве. — Сад долази трећа група наставника, која се држи још, чак и у нас, преживеле „методе учења на изуст.“ Ова је група врло малена, али је факат да још има наставника који се држе поменутог методе. Они никако не увиђају да је оно знање, што га њихови ученици прибаве силним малтретирањем преко године, ништаво, без икакве вредности и врло кратковечно. Њима никако не иде у главу да је такво учење неприро-

дно и несагласно са законима развитка дитињег духа. У једној школи наишао сам на један красан пример, који би оваквим наставницима могао служити за поуку. Држао сам испит код једног учитеља, који је свршио нашу учитељску школу и пропитивао сам приповедање из Читанке. Деца су одговарала не може боље бити. Ја прозовем једног слабог ученика и наредим шта ће приповедати. Он отпоче причину од речи до речи као што је у Читанци. Учитељ се насмени на му рече: „Немој да причаш „по књишци,““ него причај како си у школи слушао.“ Примедба не може бити лепша. Само нека деца уче да нешто причају природно, с разумевањем, а не од речи до речи „по књишци,“ па ће онда настава бити као што треба.

Добрим упутствима и инструктивним надзором, могао би приличан број наставника из ове друге групе прећи у прву, могао би дакле сазнати све оне путове и упознати се са свима методским појединостима, којима се треба служити у настави појединих предмета у основној школи. Ако буду остављени сами себи, онда ће неки од њих сигурно и сам моћи што год урадити за своје усавршавање, али је извесно да ће многи остати онаки, каки су и данас, и, може бити, читаве две деценије или још и више опазађиваће један по један нараштај школске омладине. Од наставника треће групе не може се ништа очекивати. Неке од њих претекло је време, остарили су, а неки опет нису стекли способности толико, колико им је потребно да ма кад и ма како одговоре захтевима, које школа од њих тражи. Но на срећу њихов је број врло мален, као што сам то већ споменуо.

Кад бих хтео да покажем у појединостима начин рада сваке од ове три групе наставника, онда би се мој извештај отегао врло далеко. Ја мислим да томе није овде место и да би то могао бити задатак какве засебне педагошке расправе. О наставницима се нема шта више говорити у овоме делу извештаја. Може се само још говорити о настави.

Пре него што пређем на наставу појединих предмета, сматрам за дужност, господине министре, да овде ставим два, три питања која се често истичу кад је говор о нашим

основним школама и да о њима кажемо своје мишљење. Ево која су то питања :

1. Одговара ли организација наших основних школа свима општим приликама и потребама нашим ?

2. Да ли је количина материјала удешена тако, да одговара умном развиту ученика и количини времена, за које се прописани материјал има савладати ? И

3. Да ли је у стању наставник да савлада сав прописани материјал за прописано време, а да се не огреши ни о наставни план, ни о припозната педагошка правила за предавање сваког појединог наставног предмета ?

Ово су три најглавнија питања, поред многих других, о којима сам слободан да вам кажемо своје мишљење.

Свакоме који зна, да је задатак основне школе, да ученицима да нека општа знања и да их спреми за више образовање, јасно је да основна школа данашњом својом организацијом одговара нашим општим приликама и потребама. Ја управо не знам шта би друго и могао бити задатак праве основне школе? Има људи, који веле, да она не спрема довољно за живот. Ови људи јако греше. Није никако могуће да основна школа спрема ученике за улазак у средње школе, да им даје нека општа знања и опет да их спрема за какав нарочити позив и посао у животу. Колико је мени познато, то не раде основне школе нигде у свету. За нарочиту спрему за живот имају нарочите школе: занатлијске индустријске и ратарске. Таквих школа ми немамо, али томе није крива основна школа нити она може вршити два задатка у једно исто време. — Оволико сам нашао за потребно да на овом месту споменем о задатку наше основне школе.

Сад остаје оно друго питање о количини материјала у сразмери према времену и умном развиту ученика. У програмима извесних предмета доиста има претрпаности, коју је тешко савладати ученицима појединих разреда. Шта је у коме предмету сувишно, ја ћу показати, кад будем говорио о настави појединих предмета, а овде се уздржавам од тога.

Наше су школе већином комбиноване од четири разреда. Где год ради наставник у сва четири разреда, ту је много материјала

а мало времена. Ни највештији наставник није у стању да савлада сав материјал по програмима. Нарочито је незгодан распоред у комбинованим школама, по коме је наставнику остављено по 30 минута за свако предавање. Како је ово мало времена да се може држати једно предавање ма из кога предмета и ма о чему, може појмити сваки, ко је год имао посла у основној школи или је сам у њој радио. Ова примедба важи само за школе комбиноване из четири разреда. У школама комбинованим из два разреда већ има више могућности да се савлада сав прописани материјал, и да се не каже, да је наставник са свим преоптерећен.

После ових кратких примедба, да пређем на наставу из појединих предмета.

II Настава појединих предмета.

1. *Рачун.* Није ми потребно објашњавати да Рачун, и по својој важности за живот и по своме утицају на умни развитак ученика долази међу најважније предмете у основној школи, пошто је то у главном већ позната ствар. Не губећи из вида важност овога предмета, ја сам у свима школама најпре држао испит из њега, и то најпре у првом, за тим у другом, трећем и четвртном разреду. (Тако сам испитивао и из осталих предмета). Свуда је најпре испитивао наставник, а после сам испитивао и ја. Баш и онде где је наставник радио лепо, где су ученици одговарали добро, опет сам ја испитивао по неколико ученика. Ово сам радио с тога, да се тачно уверим, да наставник не задаје само оне задатке које је преко године задавао, да видим како ученици решавају оне задатке, које чују из туђих уста, а не од свога наставника, и које може бити нису никад ни чули, и на послетку да се уверим, са колико присебности располажу деца решавајући задатке које им задаје стран човек и који им одиста бар по форми морају бити непознати. Где је опет био случај, да наставник није обрађивао овај предмет бог зна с каквим успехом, ја сам опет сам испитивао извештај број ученика у појединим разредима, само што сам у оваквим школама задавао задатке мало лакше природе. Ово сам опет чинио нешто из горњих разлога, а нешто опет за то, да наставника упутим, какве задатке треба да му знаду

деца, и како треба с децом те задатке исправљати, а и због тога, да саме испитују шта свечанији карактер. Како сам у великој већини школа прозивао све ученике на овоме предмету, то је излазило да сам ја сам пропитивао бар једну трећину ученика. Пропитујући све разреде један за другим старао сам се да дознам, како је изведена настава овога предмета кроза све разреде и каква јој је целина.

Радећи овако нашао сам овај резултат.

У свима школама рађен је овај предмет где више, где мање, сагласно савременим захтевима. Могу вам потврдити, да у главном у Рачуну нема више механизма. Нашао сам само неколико школа где ученици при усменом рачунању замишљају цифре по ваздуху и помоћу њих израчунавају задатак. И при писменом рачуну било је неколико школа, у којима ученици раде рачун, али не знаду зашто баш треба онако радити, и зашто баш мора онако бити, већ раде више маханички. Велики број наставника стоји на правом путу у рачунској настави, Али сви нису могли да постигну довољне резултате. Има доста школа у којима су усмени задатци врло мали, управо недовољни, а писмено се ради и прелази врло много круг бројева одређен наставним програмом. Наставници у оваким школама нису никако појмили ону логичну узаманост између усменог и писменог рачунања. Они још не знаду да изврстан круг бројева, или извесну рачунску јединицу, треба најпре обрадити очигледно и усмено, па онда прећи на писмено рачунање. Комбинованих задатака, нарочито у комбинованим школама, нема готово никако. Од овога су часни изузетци школе у Петровцу, Кладурову и Божевцу (три старија разреда). — Свуда је најлошије рачунање у првом разреду. Ту се обично задају или апстрактни бројеви, или именовани, где обично долазе: крушке, јабуке, ораси, пера, табаци артије и ђаци. Правих задатака никако и нема. За дивно је чудо, што у четвртном разреду слабо раде и усмено и писмено правило тројно свођењем на јединицу, ма да ту у усменом рачунању, долази просто дељење и множење, и више баш ништа. Било је школа у којима се свођењем на јединицу није ни радило, већ по старом механичком начину,

што ће без сумње деца 'заборавити чим се од школе одвоје.

Могло би се оваких ситуација и замерака још наћи, али ја држим да бих отишао далеко, и с тога ћу да кажем још неколико речи о програму из Рачуна.

У три нижа разреда програм је одмерен и према снази дечијег схватање и према времену. У четвртном разреду има материјала сувише. Ако се жели, да се ученици потпуно извежбају у четири вида усменог и писменог рачунања, да то усвоје чврсто за цео свој век; осем тога да тачно изуче рачунање с разноименим бројевима и т. д.; онда су у четвртном разреду сувишни одељци III, IV, VII и VIII. Не може се никако рећи, да је то материјал, који не би био приступачан дечијем схватању, али је факат, да се не може сав материјал по програму изучити како треба и утврдити у дечијем памћењу као њихова својина. Могло би се још пристати, да се ученици упознаду са разломцима простим и десетним, али да помоћу њих раде четири вида рачуна, мени се чини, да ће бити сувишно.

2. *Српски Језик*. После рачуна увек сам испитивао Српски Језик. Сам сам изналазио шта ће деца читати, час на једном час на другом месту читанке. Нашао сам ове резултате:

а) *Читање*. У већини школа прилично је савладано *механично читање*. То сигурно долази отуда, што се деца наморавају, да више пута читају један исти чланак. Ређе су школе у којима се и *логички чита*. За логично читање нужно је двоје: да се добро зна читати механички, и, што је још главније, да се добро зна садржина онога што се чита. Ако тога нема, нема ни логичнога читања. С тога је потребно свакад ученицима објаснити тачно садржину чланчића, који ће се читати. Међу тим јасно се види, да се тога правила не придржавају многи наставници. Због тога је и логично читање ређе. Најређе је *естетично читање*. Позната је ствар, да оно зависи највише од наставника, бар више него механично и логично читање. У механичком читању могу се ученици и сами извежбати, логично читање може се научити показивањем, а естетично само слушањем

како други чита, а за тим подражавањем. Једно је само питање: имају ли наставници времена за све то, нарочито у комбинованим школама? То ћемо видети мало после.

б). *Граматика*. Ово је најлошије обрађена грана у Српском Језику. Има приличан број школа у којима се нагађа која реч којој врсти припада. У бољим школама прилично су рашишћени појмови о врстама речи. Али о деоби именица на: особне, заједничке, мислене, збирне и вештаствене појмови су збркани. Исто тако у већини школа ученици нису на чисто са деобом заменица. Ја држим да то долази отуда, што наставници немају, довољно вештине да у предавањима довољно расветле и објасне и да изведу на чисто појмове о врстама ове две групе речи. И ако за овај предмет нема по програму методски израђеног упутства, нити је се могло час пре израдити, опет има дела којима су се наставници могли лепо послужити. Осем врста именица и заменица недовољно су и нетачно објашњене још две групе речи, а то су: *предлози* и *прилози*. И ове две врсте речи, као и разликовање именица и заменица, уче се више показивањем и памћењем, него неким методским обрађивањем. То се најјасније види отуда, што у многим школама придилом анализе ученици погађају ове две врсте речи а чим их запитате: што се та реч зове прилог или предлог; или које се речи зову предлози, онда ћете добити какав врло неразговоран одговор, или ћете га узалуд и чекати. Ово што сам казао за разликовање именица и заменица може се у главном казати и за разликовање глагола и главних глаголских времена. Да не бих улазио у набрајање појединих ситуација, могу вам, господине министре, с тврдим убеђењем, казати, да знање из Граматике, као гране матерњег језика, стоји доста лоше у школама, које сам походио.

в). *Писање*. Из ове гране језика опажа се приличан напредак, од када деца раде на прописима државне штампарије. При обрађивању овога предмета, опазио сам две големе погрешке. Једна је та, што наставници не воде довољно бриге, да се ученици угледају на лепоту слова у тексту прве линије и да јој подражавају. Од ове погрешке још је већа та погрешка, што наставници не поклањају и довољно пажње да се ученици првог разреда

извежбају у правилном седењу при писању правилном држању пера и лепом исписивању прта и слова. Кад би се ово утврдило у првом разреду, онда би у осталим разредима ишао посао олако и без пола муке. Није ни мало тешко појмити да је основ у сваком предмету главна ствар, а у писању главнија него игде.

г). *Декламација*. Нисам доспео свуда, да питам ову врсту наставе, а и онде где сам доспео нисам нашао повољан успех. Ова се вештина нигде не учи онако како је прописано програмом. Нигде се не узму две, три или четири песмице за декламацију, па да их науче сви ученици једног разреда, већ се изабере по неколико ваљанијих ученика, који су више даровити и они се науче да по нешто декламују, а остали ученици нити уче нити знају декламовати. Ја држим да је овоме главни узрок то, што наставници немају довољно времена, а многи и сами не знаду како треба ову вештину предавати. То је лако по томе познати, што и у оним школама где су деца учили декламовати више причају него што декламују.

Остаје ми још да кажем коју реч о програму из Српског језика.

Читајући програм из Српског Језика нисам нашао ништа што би било за одбацавање, и што не би деца у основној школи могла савладати. Али је питање може ли наставник сав прописани материјал савладати у четвороразредној школи за онолико времена, колико је овоме предмету остављено? Даље је питање, да ли може наставник држати редовно сва предавања по признатим педагошким правилима, или ће окренути каквом старом методом, која само спрема ученике за испит? Да ли је материјала много, а времена мало могло би се лепо рачуном видети. Време је познато. Сад треба узети све часове које треба употребити на читаначке чланке, па онда часове на писање, граматику, и декламацију, и онда ће се видети да је доиста мало времена да се све лекције могу предавати онако како методика прописује. Отуда и долази то, што ћете ретко наћи школу, у којој ученици знаду приповедати читаначке чланке. И ако се нађе школа у којима се зна приповедање, онда је то приповедање механичко од речи до речи. Ученик је по заповести наставниковој научио од речи до речи чита-

начку причину, коју ће забравити чим је престане чешће понављати. Међу тим приповедањем има велике важности једно за то, што се вежба ученик у памћењу, и друго за то, што учи ону лепу и поучну садржину читаначких чланака. Нарочито у читанкама првог и другог разреда има врло много лепих чланака, које ученик треба да разуме и научи због врло лепе, поучне и моралне садржине. И баш као за инат овако лепој и поучној садржини читаначких чланака приповедање је запуштено до зла бога. Оно је сведено или на механичко брбљање или на катихетична питања. Ретко ће те наћи школу, у којој ученици знаду суштину причине, па је онда казују лепо и разумљиво својим речима и после из ње изведу поуку за живот. Међу тим доста је штета, што се онако драгоцен материјал из читанке првог и другог разреда употребљава само на то, да се ученици на њему вежбају у читању и више ништа. — Како би требало програм Српског Језика у четворазредној школи дотерати, те да ученици имаду више користи од овог предмета, о томе треба озбиљно промислити и програм дати на ревизију каквој комисији у коју би ушла два три способна учитеља, која су радила у четворазредној основној школи.

3. Земљопис с Историјом.

а) *Земљопис*. Познавање домовине предаје се доста лоше у већини школа. Све се предаје по програму, али се не предаје методом који је за овај предмет признат као најбољи. Већина ствари, или управо све, које нису у најнепосреднијој школској околини, уче се на памет, онако по казивању. Изузимајући похвалне изузетке, наћи ћете пуно школа, у којима је познавање околине проучавано у школским кљупама. Нити је излажено у околину, нити је што посматрано, нити цртано, нити је прављена разлика између природнога и нацртаног, већ је све учено по казивању и на веру. А многима је згодније веровати него се сам убедити. Међу тим наставници и не увиђају да нетачним и неметодским обрађивањем овога предмета задају огромне тегобе и себи и својим ученицима. Изгледа да многи наставници не знаду да је проучавање места и околине најјача основица за добијање географских појмова: о селима, брдима, планинама, рекама, долинама, равницама и т. д.

Одатле им се може показати све што се у околини види и о свему дати правилан појам. Одатле је после лако улазити у Географију о општини, срезу, округу и свему што се налази у њима.

Земљописна настава ударила је рационалној методом. Многи наставници увидели су да то није скоро никакво знање, ако ђак уме на карти ограничавати округе, показивати брда, планине, реке, равнице и поједина места у њима, а овамо без карте не уме да каже скоро ништа. Увиђајући то, наставници се служе картом само као среством и помоћу цртања уче округе тако, да ђак може казивати оно што је учио и не гледећи на карту. Кад се од њега затражи да оно, о чему је говорио, и на карти нађе, он и то уме и разуме. Једини недостатак у овој предмету тај је, што се не чине *никаква упоређења* као што би требало. Осем тога за земљопис у четвртој разреду нема карте, а нарочито за српске земље преко Саве и Дунава. Овој недостатку ваљало би што пре доскочити, како труд и време и деци и наставницима не би ишли узалуд.

Програм за четврти разред није довољно јасан онде, где се каже: „Важнија места из старијег и новијег доба. Знатнији историјски догађаји и важније историјске личности.“ Ваљало би казати која места, које догађаје и које личности, како се не би ником давало повода да греша. Програм за трећи разред доста је опширан и само вештији наставници могу га исцрпсти у појединостима, а програм за четврти разред може се у главном сав исцрпсти, ако би се још објаснило оно, што сам већ споменуо, да је у њему нејасно, и кад би било добре карте српских земаља.

б) *Историја*. Биографије историјских личности и историјски догађаји у трећем разреду, предавати су у приличном броју школа *доста добро*. Имало је до душе школа, у којима су деца знала само помен о каквој личности или каквом догађају, али од таквога знања нема баш никакве стварне користи. Ја држим, да су историјске личности из најновије наше историје унете у школу, за то, да послуже омладини школској као узори јунаштва и самопрегоревања за ослобођење и спас отаџбине испод варварског турског јарма. С тога ја налазим да није доста,

ако деца у основној школи науче, да је се нека историјска личност родила у томе и томе месту, и да је се борила за ослобођење отаџбине. Такво учење није ништа друго већ тортура за дечији мозак нагонећи их да памте гола имена места и личности. Прави је задатак овакве историјске наставе у томе, да се у кратко изложи *живот* и *рад* једне историјске личности тако, да се деца имају на шта угледати и да се могу чему научити из тога живота и рада. У осталом ја сам у прошлогодишњем извештају опширније говорио о овој ствари, па с тога сад налазим да је и оволико довољно.

У четвртом разреду успех је из Историје *слабији* него у трећем. Има још прилично школа код којих је у употреби „Мала Српска Историја.“ Она је извор из кога деца црпу историјско знање. А докле год се деца служе њоме као ручном књигом, дотле ће бити слабе користи од историске наставе. Много је бољи успех код оних наставника, који су сами спремали лепе лекције из Историје, па их предавали деци, и деца их памтила, и оно што су запамтила исписала су на хартији било у виду задатака, било иначе.

Програм из Историје за IV разред израђен је прецизно, али је *сувише велики*. Ако би се хтело све предавати у појединостима, како је програмом обележено, онда у неподељеној школи не би се могло савладати ни пола материјала. У обележеном материјалу има најмање 70 часова, рачунајући по три четврти у час. Кад ће наставник да држи толике часове, кад ће доспети да понови с децом оно, што им је предавао. Да се сав материјал савлада ваља више времена, нарочито с погледом на то, што је Историја предмет у коме се непрекидно углећу два најтежа појма: *време* и *простор*. Кад би се према садашњем програму вешто израдила Историја за основну школу, он би се могао редуцирати на онолико материјала, колико се може савладати. Како ће се израдити Историја, то ће се скоро видети.

4. Религија.

Кад би наставници умели предавати овај предмет онако, како се и с религиозног и с педогошког гледишта захтева, онда би настава овог предмета стајала много боље него што данас стоји. Али у већини школа пре-

даје се овај предмет без икаква утицаја и на облагорођавање срца и на јачање морала у ученика. Само се прича, често механички, гола садржина баз икаквог упоређења и без икаквог извођења поуке за живот. Осем тога има наставника, који и не *разумеју програм овога предмета*. У првом разреду неки су се ограничили на то, да кажу да је Божић празник „у славу рођења Христовог“ и т. д. Други су отишли толико у опширност, да причају по кад што ствари, које деца не могу никад разумети. Дакле количина материјала узима се неједнако.

У другом разреду многи наставници разумели су програм врло рђаво. Тамо се предаје деци на врло чудноват начин о „празницима.“ Уче се имена: лица, места, држава и народа а казују се године рођења. Деца уче рачунати до сто, а казују им се године рођења појединих светитеља, које куд и како премашују круг рачунања, што је за децу врло теретно. Најтеже је памћење имена која су тешка и врло непозната, а има их много. Ево неколико таквих имена: Кесарија, Кападокија, Мала Азија, Називијанз, Антиохија, Бајрут, Палестина, Диоклетијан, Лидија, Римљани, Витсаида, Тарс, Киликија, Дамаск, Листра, Ахав, Галилеја, Антипа, Епиват, Тракија, Средиземно Море, Латипи, Цариград, Асен, Трново, Солун, Лија, Пелопонез, Патрас, Ликија и т. д. Осем тога казују се неке ствари врло непојамне за децу. Међу тим ја мислим да је при прављењу програма била друга цел, а не да се овако овај предмет предаје. Ако се што пре не исправи каквим упутством ово неправилно схватање програма, већ се и даље остане при учењу оволиких и оваких имена и бројева, који често износе величину, од 350, 379, 500, па чак и 8000, онда је за децу сувише теретно. Осем свега овога деци се казују на српском и неки кондаци и тропари на пр. овако: „Девојка данас рађа онога, који је вечан, и земља приноси пећину ономе, који се нигде сместити не може“ и т. д. Или на прилику овако: „Ходи народе да се поклонимо божанству у три лица: Сину оцу са светим Духом; јер је отац пре свију векова родио сина, који је свагда био с њим, и дух је свети био у оцу са сином славећи се, једна сила, једно божанство и т. д. и т. д.“

Казујући вам право стање наставе из овога предмета, ја сам се само одазвао првој тачци на страни 21 нашега упућства.

5. Јестаственица

Осем неколико изузетака, који Јестаственицу предају тако, да доиста постижу цељ ради које се овај предмет предаје у основној школи, сви остали наставници предају је више мање подједнако. Ако је животиња, онда се обично кажу делови тела и још неке ситнице, па се пређе на користи, и тиме се свршава. Ја сам покушавао, да питам и онај други материјал али одговори су били слаби. Кад је говор о биљци, онет се кажу делови, па се пређе на користи, те тако обично се оде или у кујну или се пређе мало у технологију. Минерали и метали познати су ученицима онолико, колико и обичним људима. Знаду да кажу, да је гвожђе метал, који се вади из земље, па се после прерађује, и од њега се праве сикире, мотике, раоници, клинци и т. д. Мени се чини да би се овај предмет могао много боље предавати, само кад би наставници хтели да се потруде, да прочитају сва штампана предавања из „Просветног Гласника“ и на другим местима.

Програм овога предмета доста је одмерен. Имало би неколико ствари, које би требало прецизније казати. Познавање и неговање човечијег тела не разумеју многи наставници, него неки иду у сувишну опширност, а највећи део од њих предају тако кратко, да је за децу мука памтити она набрајања без икаква зачина.

6. Цртање

Овај нови предмет брзо ће стећи приврженика у основној школи и постати популаран. Нема ни луне две године дана, како је овај предмет заведен, нема спремљених прегледалица, и нема још доста којешта за наставу овог предмета, па ипак је он у великој већини школа рађен. У многим школама рађено је све по програму и доста добро. Ако сви наставници схвате како је велики значај овога предмета у опште, они ће се за цело потрудити, да га обрађују што боље и што правилније. А да би то могло бити ваља се журити са прегледима за цртање, јер без тога ће овај предмет дати доста посла наставницима.

7. Певање

Њиме сам готово увек завршивао испит. Обично сам тражио да деца певају народне

песме. Има школа у којима деца певају народне песме сложено и лепо у један глас, али их има и таквих, у којима је доиста тешко слушати оно дисхармонично певање, које се на нашем језику зове дречање. Има једна тешкоћа, коју није баш лако савладати код овога предмета. Многи наставници немају природне способности да предају певање, а многи не знаду арију песама прописаним програмом. И једну и другу тегобу тешко је савладати. Краљеву химну певају са малим изузетком, једнако свуда, а остале сваки на свој глас. С тога бих био мишљења да наставник кад не зна арију песме прописане програмом и не предаје ту песму, већ да предаје другу коју песму, коју зна, а прописану песму да предаје онда кад научи арију њену.

Толико сам имао да кажем о настави појединих предмета у опште. Може бити да су ми извесне појединости изостаде из овог извештаја, али ја нисам имао ни времена да све појединости излажем, ма да знам да оне могу бити врло корисне. У осталом ја сам у ревизији имао врло мало времена, те нисам ни могао ни испитати сваку ситницу.

Од излагања наставе појединих предмета, да пређем на васпитну страну наставе.

III Васпитна страна наставе

Морам искрено признати да вам не могу представити васпитну страну наставе онакву, каква је она у ствари. И не само то, већ ни приближно не могу вама представити васпитну страну наставе онакву каква је. За што то не могу учинити, знам да вам је појмљиво. Испит је свечан дан, готово најсвечанији у години, за сваку школу. Свакој школи и свакоме наставнику објави се у напред дан надзорниковог доласка. Наставник зна, да се приликом ревизије мотри и на то, какав је ред и каква је чистоћа у школи и око школе. Знајући то, не да се ни замислити, да он неће наредити да се за дан испита све очисти и припреми, и да се деца обуку, очешљају и умију. Кад надзорник дође он затекне све у реду и како треба. Бавећи се на испиту 5—6, па и 7—8 сахати, он види, да међу децом влада тишина, ред какав се пожелети може. А и како може и шта може тада друго бити међу сељачком децом него ред? Она виде једнога страног човека, кога никад насу

видела, па чак провиђају да је тај човек неки господин, који је старији и од њиховог господина и који му је као неки судија. Сељачка дечица бојажљива и по себи, боје се свога господина, а како се онда не би бојала онога, који је господин над њиховим господином. И деца доиста слегну уши па ћуте за време целог испита као заливена не макнувши ни прстом. Ревизор то све види и шта му остаје друго, него да на свршетку испита запише у протоколу: *ред и чистоћа врло добра или одлична*, па да отпутује даље. Баш на дан два пред долазак надзорников, могла су се деца у школи или у авлији тући и псовати најнепристојнијим речима; баш на два три дана пре доласка изасланикова могла су деца бити неограна, неошишана, прљава и аљкава; на два три дана пре изасланикова доласка могао се наставник грдити са каквим сељачком пред школом или механом, где су деца могла чути; пре доласка надзорникова могао је свашта бити, што је противно васпитању. А на дан испита, све се то предругојачи, све вараклејише и удеси да изгледа како треба. За 5—6 сахати, што их надзорник проведе у једној школи он не зна, шта ће пре да уради; да ли да се што боље увери о успеху у настави; да ли да што тачније прегледа школу и одборску администрацију!? А како ће и помоћу чега ће да се увери о васпитној страни наставе? Надзорник долази школи и налази новог учитеља, новог свештеника, нове кметове и одборнике, све људе непознате, које никад није видео, и за које не зна шта хоће, шта воле шта ли не воле, да ли симпатишу школи и учитељу или мрзе и једно и друго. Једном речи надзорник нема времена да испита, и да сазна све узроке и све појединости, које су утицале на васпитну страну наставе, и да се увери је ли оно све у истини што је он затекао око школе и међу децом.

Све ово морало би друкчије бити, кад би надзорник био човек, који може доћи свакој школи у свако доба, кад нико не зна хоће ли он доћи или неће. Онда се не би могло спремити и удесити ништа, као што то сада бива. Надзорник би морао затећи све онако како је у ствари. Даље, он би имао више времена за сазнавање свега онога што му треба, па да пресуди о ономе ради чега је дошао. Он би могао мало и да поседи, и да разго-

вара са људима и са наставником и да из тога разговора сазна доста којешта, што му треба за правилно схватање, познавање и оцењивање онога што му спада у задатак. Све што треба да се сазна о васпитној страни наставе могао би тачно да испита и да сазна *сталан школски надзорник*.

Не могу пропустити а да не поменем, да се васпитање у основној школи може вршити само *узгред* Колико има васпитне наставе у читанкама, религији и т. д. у толико се и може васпитању поклонити времена. Узгредне васпитне напомене нису довољне, а све време што је школи стављено на расположење, поклоњено је настави појединих предмета. Кућа, у којој деца проводе највећи део времена, главни је извор васпитања, а какво је домаће васпитање у нас то је у опште, више или мање, позната ствар. Но школи остаје да чини своју дужност у погледу васпитања онолико колико може, па ма резултати и не били бог зна како сјајни. Но баш то и јесте оно, што би вам требало саопштити, да ли школа доиста чини оно, што може и што треба. Ја сам вам казао узроке, који сметају да се то, оваким начином ревизије, може констатовати.

IV Средства за наставу

1. Школе у којима сам ове године био изасланик имају готово сва средства за наставу, која је министарство препоручило и наредило да се набаве. Од тих средстава, има неких која нису за употребу угодна. Тако на прилику „Шпрајберове слике“ нису ни мало подесне за наставу. На једној табlici има по 15—20 и више слика. Потреба је да се деци покаже слика једнога месождера, рецимо курјака. Али на тој истој табlici на којој је слика курјака има још 15—20 слика других месождера. Чим отворите таблицу, одмах изазовете код деце највећу узрујаност. Деца која то пре нису видели чуде се и питају један другог: „шта је оно; а шта је оно са великом гривом?“ и т. д. Деца пак, која су пре те слике видели вичу: „ено је лисица! Ено га лаф! Оно је тигар!“ и т. д. Међу децом произведе се расејаност у највећем степену. Наставник најпосле може својом строгошћу и повратити ред, утишати ларму, али он тиме није постигао оно што треба, а то је да деца обрете

своју најњу на слику вука и да пазе и памте оно, што им се о слици говори. Деца гледају и друге животиње на карти и мисле о њима. На тај начин губи се време, које би се могло корисно употребити, кад би слике биле свака за се.

Због свега овога част ми је предложити вам, да изволите наредити, да се у свима школама, за које до сада нису набављене „Шрајберове слике,“ набаве слике на засебним таблицама за сваки поједини екземплар. Број оваких засебних слика не мора бити већи, него онолики колики је програмом обележен.

Узгред да приметим ово. Неки наставници користећи се тиме, што на Шрајберовим сликама стоји: „слике за зид,“ вешају их о зид. Стојећи тако о зиду слике су се попрљане и почађавиле тако, да не би пристале ни за украс у каквој сеоској механи.

2. Програмом Земљописа за четврти разред обухваћене су: „Српске земље и Балкански полуостров.“ Наставници трпе голему оскудицу у карти ових земаља. Картом г. Карића нису обухваћене „Српске земље.“ С тога ћете у многим школама наћи да деца знаду боље о Епиру, Тесалији, Грчкој и Албанији, него о извесним српским земљама. С тога је од крајње потребе једна карта Српских земаља са осталим земљама Балканског полуострова. Ја констатујем овде само факат, а не могу предложити начин на који би се до оваке карте дошло. Но мени се чини да се за новце у данашње време свашта добити може.

3. Веома се велика потреба осећа у добро израђеним *упутствима* за поједине предмете. Вама је познато да има много наших школа које су забачене по разним кутовима, и које су природним условима одвојене од сваког саобраћаја. У таким школама веома је тешко за учитеље и за њих би израђена упутства из појединих предмета била од неописане користи. Оваква упутства потребна су чак и онима, који су у најповољнијим приликама. Ово, мислим, не треба доказивати. Имати готова упутства, па после их мањати допуњавати, скраћивати и поправљати, како где потреба буде захтевала, много је лакше него немати ништа већ све из нова радити. Па најпосле нека би учитељи и радили све сами, али је питање

како ће радити? Вама је познато, да су наше школе одмах коракнуле напред у настави, чим су била израђена упутства за *Српски Језик*, *Рачун* и т. д. Нарочито је позната ствар, како је предават Рачун у основној школи пре него што су штампане Рачунице за основну школу, методски израђене. Истина ми данас имамо спремније учитеље него пре, али њихова спрема не може никако замешити потребу добро израђених упутстава.

Питање је само како да се дође до упутстава из појединих предмета? На ово питање мучно је дати одговор. У осталом наша земља има синова, који ће моћи подмирити ту потребу школину, а има и просветно тело, које треба да нађе пута и начина, како ће се та потреба подмирити.

4. *Школске књижнице* не могу се похвалити ни количном комада ни каквоћом садржине у оним књигама, којих има у књижницама. Није ни мало потребно доказивати користи од добрих књижница, а нарочито за оне школе, које су забачене и од саобраћаја удаљене. Но по што ја знам, да је решење питања о школским књижницама потпуно зрело, то нећу даље о томе ни говорити.

5. *Школске клупе* свуда су старе. Нема ни једне школе у сва три среза, у којој би клупе биле направљене по прописима Правила о грађењу и намештају школа. Шта више и у оним школама, где су отворана нова одељења, или је потреба изискивала да се која нова клупа направи, наћи ћете да те нове клупе нису прављене по прописима. Правила, већ по чистом „благоразумију“ каквог врло обичног столара. То на сваки начи не треба дозволити, већ треба врло озбиљно препоручити школским одборима, да се при грађењу нових клупа у свему придржавају Правила. Истина школским одборима не треба замерити што још праве клупе по старом систему без обзира на узраст ученика и остале педагошке обзире. Они то раде из неразумевања. Али њих треба упутити на правила и недозволити им да „не разумеју“. Крајње је време да се и у нас сазнаду и избегну све рђаве хиџијенске и педагошке последице, које са собом доноси рђава конструкција клупа.

6. У партију средстава за наставу уврстићу и школске зграде. Строго узевши оне

не долазе у ову партију, али мени је zgodно да овде кажем неколико речи.

У срезовима, које сам ове године походио као надзорник, школске су зграде, у већини места, *слабе*. С тога су многе општине вољне да праве нове школске зграде по прописаним правилима. Ни мало нећу претерати, ако кажем да има трећина од похођених школских општина, које су изјавиле, да су вољне да праве нову школску зграду. Многе од тих општина изјавиле су чак и то, да су спремиле циглу и извесну суму новаца, али никако не могу да добију план. На првом месту тешко долазе до плана. Окружни инжењери траже да им се плати по 10—15 па и 20 дуката, па да направе план за школу. Кад општина жртвује и ту суму новаца и дође до плана, онда тај план иде на одобрење министарству грађевина (преко министарства просвете). Докле отуда дође одобрење протече по више времена. Тако општине тешко долазе до плана за грађење нове школе, а још теже до одобрења тога плана. Због свега овога част ми је, у овоме погледу, предложити г. министру ово:

а) Да би се општине сачувале од трошка, да појединим инжењерима плаћају за прављење плана знатне суме новаца, ваљало би да министарство просвете изради *неколико врста планова* за школе. Тако на прилику могао би се израдити план за зграду са две учионице, два стана и осталим припадностима. За тим долази план за зграду са три учионице и осталим припадностима; па онда план за зграду са четири учионице и др. Те три врсте планова биле би довољне за сеоске школе, а за варошке је школа лако. Чим која општина затражи план одмах јој се може послати готов и одобрен. Овако доиста осем што су општине изложене великом трошку, докле им се план изради, оне још морају дуго чекати докле им се план прегледа и одобрени.

б) Једно с тога, да би се овакви планови могли израдити, а друго с тога, да би се могли постојећи планови што пре прегледати и одобрити, треба да министарство просвете има свога *инжењера*. Ако се то звање не би могло одмах установити, онда би се за сада могао умолити г. министар грађевина да једно добро, спремно и вредно лице откомандује на рад у министарство просвете. — На овај начин

могло би се помоћи појединим школским општинама да дођу и јевтино и брзо до плана за школу. Пробитачнијег пута ја не знам.

У. Администрација

Администрација је у основној школи подељена сада, по новом закону на двоје, на школску и одборску. С тога ћу вам о свакој посебице казати што имам.

а) *Школска администрација* не води се ни тачно ни свуда једнако. Негде се у Прозивници бележе одсуства ђачка мастилом, а негде плајвазом. То исто раде и са ђачким оценама. У уписним протоколима нема рубрика за све предмете, који се сада предају. И не само то, већ се велики број школа служи старинским уписним протоколима, у којима и нема никаквих рубрика за поједине предмете, него је обележена општа оцена за први и други течај. С тога је доиста крајње време да се штампају нови уписни протоколи, у којима ће бити обележени сви предмети, који се уче у основној школи. У тај протокол могли би се извести резултати годишњих оцена из свих предмета, и тако би школски надзорник имао јасан преглед при оцењивању и превођењу ђака у старије разреде. — Спискови књига и намештаја, као и протокол кажњених ученика, воде се на неким табацима. Да се ти спискови и протоколи не би сваке године преписивали, а у исто време, да се при том преписивању не би могле дешавати никакве злоупотребе, добро би било, да се за тај посао *повеже по више табача* у једно, као и књиге уписнице, па да једна иста књига траје више година.

б) Одборска администрација води се врло неједнако. Негде се сваки записник одборски води на засебном табачу, а негде су опет ушли по више табача у једно, па на њима воде записнике од кад је изашао нови закон. Ова неједнакост може се видети и у другом раду одборском. С тога би требало *прошисати на који ће начин* сви одбори водити своју администрацију. За записнике би требало удесити нарочите увезане књиге. Осем тога одбори треба да имају свој деловодни протокол и дневник касе из кога ће се моћи видети сви приходи и расходи дотичне школе. На тај начин могло би се лако контролисати како одбор рукује школском имовином, како

врши закон у погледу ђачких изостанака и како наплаћује за ђачке изостанке изречене казне. Овако човек треба да пропусти много времена докле разгледа целу радњу одборову, и опет не може да ухвати свему рачун.

Осем свега овога напоменућу овде један немио факат, као знак прекора, а то је, да у једној школи нису никад ни држате седнице школског одбора, а у другој опет школи, наставница није никад ишла у седнице одборске, нити је што радила, ни тражила, нити била деловођа у одбору.

VI Продужне школе

Имао сам у сва три среза шест Продужних школа. Могу вам, не претерујући, казати, да у свих шест школа нисам нашао никакав успех. Узрок овоме не лежи у нераду наставника, већ у уређењу саме установе. По моме мишљењу Продужна школа доноси врло незнатне користи онима, који се у њој уче, а чини врло велике сметње раду и напретку редовне школе. Ово се даје, тако рећи математички доказати, само кад се у рачун узму све околности под којима стоји и у којима се креће Продужна школа. Стојим вам на служби, господине министре, да вам изнесем јасне и необориве доказе за ово што рекох, кад вам год то буде затребало. Због свега овога част ми је предложити вам, да Продужну школу, као више штетну него корисну установу *укинете*.

VII Предлози

Узгред сам помињао овде шта треба где: променити, исправити и допунити. На овоме месту част ми је учинити вам неколика засебна предлога.

1. У четвороразредној школи тешко је прећи сав материјал из читанака за први и други разред. Сваки чланчић, сваку и најмању ситницу треба деци добро објаснити, испричати и показати, јер то захтева ступањ дечијег развитка у тм разредима. У четвороразредној школи наставник нема времена за то, и с тога ћете наћи, да деца или никако и не знаду садржину онога, што читају, или су ту садржину научила на памет — од речи до речи. То је једна штета, а с педагошког гледишта такав начин учења не сме се никако дозволити. С тога сам слободан предложити вам: да издате наредбу, по којој

би учитељима у четвороразредној школи било дозвољено да у читанкама првог и другог разреда изоставе *извесне чланке* и да их са својим ученицима не морају никако прелазити. Остале да морају прећи по усвојеном педагошком начину, тако да деца морају знати све песмице и приче у читанкама и потпуно их разумевати, а остале чланчиће, који не спадају у ред приповедака, да морају потпуно разумевати, па ма их и не знала причати.

У читанкама за трећи и четврти разред налази се пуно материјала, који не спада у програм ни једног предмета, а прелази круг дечијег разумевања у нижој основној школи. С тога би врло корисно и умесно било, ако се не могу израдити нове читанке, да се садашње читанке што пре *прераде* и да се из њих избади сав излишан материјал. Ако се избачени материјал не може заменити новим, савременијим и за децу појмљивијим, онда је боље и без њега него са њим.

2. Ја сам на своме месту споменуо, да су програми неких предмета или претрпани, или нејасни или за ступањ дечијег развића претерани. С тога узимам слободу учинити напомену, да би било врло корисно, да се програми *одвргну озбиљној ревизији*.

3. Да се нареди, да на сваком акту школског одбора мора бити потписан и учитељ или управитељ као деловођа школског одбора, како се не би могао дешавати ни неспоразум нити каква злоупотреба.

4. Да се изда наредба, да казне изречене над родитељима и стараоцима за ђачке изостанке не смеју остати дуже ненаплаћене од *два месеца* дана. За то време може се кажњени жалати, ако мисли да је неправедно кажњен. На овај начин избегле би се извесне неправилности и не би се штетила школска каса. Ако казна за одређено време не би била извршена, да полицијска власт казни надлежнога кмета.

Остале предлоге споменуо сам узгред, на своме месту.

Благодарећи вам на високом поверењу, којим сте ме одликовали, част ми је назвати се:
10 Октобра 1885 год.

у Београду.

Ваш понизан слуга
ЈОКСИМ СТ. МАРКОВИЋ
писар минист. просвете.

КАРАКТЕРНЕ СЛИКЕ ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ

(по А. В. Грубе-у)

(Наставак)

2. Филип Меланктон (1497—1560 г.)

Верни пријатељ и помоћник Лутеров у реформацији био је Филип Меланктон, који је рођен у *Бретену*, једној варошици у Пфалцу. У половини петнаестог века живео је овде један честит чиновник, по имену *Рајтер*. Његова кћи била је удата за једнога тополивца, по имену *Борфа Шварцерда*. Обе породице живеде су у најердачницем пријатељству. Особито је међу новим паром владала таква слога и љубав, каква само доликује деци, која су одрасла у доброј кући и код поштених родитеља. Обоје су били благог карактера, врло радљиви и кућевни, а по духу времена врло побожни. Чак и ноћу устајао је смирени Шварцерд из кревета и клечећи молио се Богу.

Од петоро њихове деце Филип је био најстарији. Још у раној младости показивао је овај дечко највеће способности, да постане угледан и радан човек. Добра нарав, миран дух, особита скромност свезани са спољашњом љупкошћу у ходу и гласу, чинили су те су га у сваком друштву волели. Али он није имао ни пуних 11 година, а већ је изгубио свога оца. На самртној постели опомињао га је овај добри човек, да целог свог живота најпре има у очима Бога, и да се боји злих времена и великих промена у свету. „Ја сам“ — биле су његове последње речи — „преживео многе и велике ствари у свету, али предстоје још веће. Бог нека те чува и тобом управља.“

После очеве смрти деда Рајтер узме дете себи. Филип доби једног учитеља који се од свега срца трудио, да му што више знања даде. Али кад му умре деда, онда је Филип остао без учитеља и морао је ићи у јавну школу — у Пфорцхаим. Управник

овога завода јако је волео грчки језик. Но пошто овај језик није у тој школи учен, то обећа он држати лекције из њега оним ученицима који су били одлични у латинском језику. Филип је учио и грчки и постао је љубимац управников. Кад је у ово време *Јован Рајклин*, славни хуманиста (зналац грчких и римских наука и вештина) дошао у Пфорцхаим и чуо како је дечко, који му је био еродник, веома даровит и трудољубив, јако се томе обрадовао. С тога му је не само поклатио више књига, него му је дао и грчко име Меланктон, што је буквално значило Шварцерд. Тада је то међу наученим људима био обичај.

Меланктон је био тако разуман и способан да је у 14. години могао ступити на универзитет. Он најпре оде у Хајделберг, (1510) а одатле (1512) у Тибинген. На овом последњем универзитету дође му до руке први пут Библија, која га побуди да по боље испита науку Христову и његових апостола. Одмах се одаде на изучавање Теологије. Он, као и Лутер, одмах одбаци сува и заплетена правила сколастичара, и одаде се једино изучавању Библије, од које је себи један комад набавио, чим му је томогуће било.

Шест година провео је Меланктон у Тибингену. Његов ујак Рајклин доби од курфиришта саксонског налог, да му предложи једног филолога (зналца старих језика) за његов универзитет у Витенбергу. Рајклин се одмах сети свога вредног сестрића. Ствар беше одмах свршена и године 1518 Меланктон буде позват за професора у Витенберг као младић од 21 године. Не гледећи на његову младост, њему су признавали велику наученост и универзитет у Лајпцигу приредио је свечаност, при његовом проласку,

у част свога госта. Његове лекције слушали су веома радо и често је имао 2000 слушалаца. Он је био даровит и увиђаван, а при том веома скроман.

2.

Лутер се упознао са Меланктоном најпре у Витенбергу. Они се одмах опријатељише и до смрти осташе пријатељи. И сама природа везивала их је једног за другог, јер један другог попуњаваху. Као год што Меланктон са свим својим знањем и увиђавношћу не би био у стању да изведе никакве реформе, исто тако Лутер својом жестином запао би у хиљаде погрешака, да га није пријатељска рука често уздржавала. И као год што је Меланктон осећао да нема оне куражи и енергије коју има Лутер, исто је тако Лутер осећао да нема оног темељног знања и хладног расуђивања као што га има Меланктон. „Ја благодарим моме доброме Филипу“ — писао је један пут Лутер — „што ме је грчки учио. Ја сам старији него он, али то ми не смета да од њега учим. Ја изјављујем са свим слободно, да он разуме више него ја, и ја се од тога баш ни мало не стидим.“ Меланктон је хвалио Лутера са неким поштовањем. У својим списима назива он Лутера *одличним доктором*. Његово понашање према њему било је попустљиво и озбиљно. Он је то објавио у једном писму, које је неко време после Лутерове смрти писао. „Лутер“ — вели он тамо — „беше при свима својим великим добродетељима од природе ватрен и напранит. Често сам био принуђен да му се ропски покоравам по што се он понекад више поводио за својим темпераментом него што је пазио на своју личност и на опште добро. Он није могао трпети, да се неко не слаже са његовим мишљењем.“ То је управо била као нека срећа, што човек, који је Лутера тако јако у знању надмашао, опет је иза њега сувише изостајао у предузимљивости и енергији при раду. И само тиме се тумачи, што за 28

година њиховог заједничког рада никад се међу њима није појавило славољубље, нити се пореметила слота, која је за реформацију била веома нужна.

У осталом како је Меланктон био знатан човек најбоље се види отуда, што Лутерова сјајност никад није могла помрачити његову славу. Ко је год познавао оба човека, често је био у сумњи који је од њих двојице већи. Многи, којима се нису донадали преухитрени Лутерови захтеви, пристајали су уз реформацију само ради Меланктона. Његова неисказана вредноћа, тачност његових исштивања, јасноћа његових доказа, мирноћа при нападању његових противника — све то изазивало је дивљење код његових слушалаца. Један странац, који је један пут слушао његове лекције, уверавао је, да ни апостоли нису могли пажљивије слушати Исуса, него што ђаци слушају Меланктона. Највећа његова заслуга била је у томе, што је знања, која су се тада у школама добијала, популарисао, што је написао школске књиге за та знања и што је за учење старих језика нашао бољу методу. Он је први у Северну Немачку унео грчки језик. Он је написао једну грчку граматику која је изашла у 28, и једну латинску, која је изашла у 32 издава. Он је написао *Логик*, *Етику*, *Реторик*, *Појезију* и *Физику*, које су за оно време биле најбоље књиге. Свето Писмо Новог Завета превео је са грчког и продавано је врло јевтино, те су га тако могли купити сви ђаци. Тиме је Лутеранима сувише ишао на руку.

3.

У вршењу свога позива Меланктон је био тако тачан, да је се устезао да отиде својој драгој матери, бојећи се да се тиме сувише не разнежи. Из истог узрока он се није хтео оженити, те га је Лутер често морао за обе ствари куражити. „Путуј ти, драги брате Филипе, у име божје,“ рекао би му он. „И наш Господ није увек про-

поведао, већ је често на путу био. И он сам посеђавао је у извесно време своје пријатеље и сроднике. Али ја од тебе захтевам: да опет дођеш к нама. Ја ћу се и дању и ноћу за тебе Богу молити. С тим нека ти је срећан пут.“ Он је срећно путовао до места. Кад је свој драги Бретен из даљине угледао потекоше му сузе из очију. Он сиђе с коња и паде на колена. „О! слатка домовино,“ узвикну он. „Благодарим ти Боже, што си ми допустио да је опет видим.“

Меланктон се оженио 25 Новембра 1520 год. Његова жена, (кћи виртембершког кмета Јеронима Крапа) била је с њим једнака по мирноћи и благодети. Она га је усрећила са два сина и две кћери.

Штета, што је искључно овај човек био васпитан у науци, те га је то искварило за јаван живот. Он се није могао никако склонити да сам проповеда. Кад су га за време реформације наморавали, против његове воље, да сам проповеда, онда је он то чинио са страхом и великом тегобом на срцу. „Ах“, — тако нише он између осталог — „кад ме не би из ове сале одазивали, и кад би ме оставили да мирно радим на корист младежи! То је моје спокојство и моја радост. За друге ствари ја сам слаб и неспособан.“ И доиста кад је остао без Лутера он је упоређивао себе са чокотом, који је остао без лозе. Он је само о томе размишљао и кад настаде рат, онда су му сузе биле најслађа утеха. „Бол, који ме због рата напада, изеде ме“, тако је писао он. „Кад сам год угледао Елбу сумњао сам, да ли бих га могао оплакати, кад бих толико суза пролио, колико Елба таласа пронесе.“ Лутерани су му ипак пребацивали, да би он за љубав мира повратио у име божје све по старом, само кад би то од њега зависило. У осталом он је радио у своје мирном кругу неуморно учећи, испитујући и пишући све до своје смрти. Баш пред своју смрт однео је сам у штампу рукопис свога последњег ускршњег програма.

Улрих Цвингли (1484 ум. 1531.)

1.

Људима, које је Бог обдарио великом радљивошћу, који су били велики пријатељи јеванђеља и јунаци нове науке, припада понајпре *Цвингли*. Он је кад и Лутер, но са свим без њега, завео реформе у Швајцарској. Он је и рођен у Швајцарској у једном маленом сеоцету. Његов отац био је поштен кмет, а ујак му је био свештеник. Прва знања добио је од свога ујака. По том су родитељи послали пунонадежног, даровитог дечка у школу у Базел а после у Берн. Због тога што је у Берну лепо научио свирати заволели су га доминикански калуђери и покушали су да га преведу у свој ред. Но како калуђерство беше тада знатно опало, родитељи одвратише од тога Цвинглија.

Место да оде у манастир Цвингли оде (1499) на велику школу у Беч, која је тада била славна због својих ваљаних професора философа, и коју су због тога многи Швајцарци посеђавали. Овде са вредним младићима своје отаџбине закључи пријатељски савез, вежбаше се у вештини, да слободно говори и да се препире о научним питањима. Осем тога усавршавао је даље своје музичке способности. Као учеван младић поврати се он у Швајцарску и постаде учитељ у Базелу у Мартиновој школи. Овде је продужио своје образовање и нарочито ревностно слушао предавања учитеља на Вел. Школи у Базелу. Међу овима се одликовао даровити говорник и вероучитељ, *Тома Витенбах*. Њега Цвингли заволи колико због духовитих толико и због слободоумних беседа. Витенбах је још тада јавно учио, да опроштајница није ништа друго него обмана. Само Исус Христос искупио је човештво од грехова. У истом смислу и тежњи, да се држи само јасне речи божје у Библији, Цвингли закључи савез са Леом Јудом, својим пријатељем са бечког универзитета. Овај

Лео био је после његов највернији помоћник у реформацији.

По што је Цвингли четири године провео у Базелу као ученик и као учитељ позва га општина Гларус за свога свештеника. Цвингли се посветио за свештеника у 22-гој години у месту Констанцу. Идући на своју дужност држао је једну проповед на једном месту у путу. Прву службу служио је у месту рођења. Десет година (од 1506—1516) био је свештеник у Гларусу. Тих десет година биле су врло значајне. Он је као проповедник учествовао у рату у Италији. Тада је проучио јадно стање швајцарских најамника и напао је свом снагом против оних, који су за новце продавали страним кнежевима крв својих грађана. Овим стече много непријатеља, али већи део његове општине био му је врло одан. Његове проповеди осветљавале су и загревале свакога. Но при свем том, што је Цвингли врло строго нападао на државне злоупотребе, у његовим беседама не беше доста хришћанске љубави.

Кад се године 1516 решио, да предузме путовање у света места, његова општина даде му само одсуство и намора га, да задржи своје звање и своју плату. У манастиру св. Деве нађе се Цвингли са слободумним људима, који су потпуно веровали, да је поквареност у цркви била тако велика, да је требало то зло брзо лечити. Једнога празника држао је Цвингли проповед, и говорио, пун светога духа, ацијама, да је Исус наш Спаситељ а не Марија, да се ником не треба молити осем једном Богу, и да је дух божји и његова милост свуда и на сваком месту.

Многе ације побегоше са страхом, други су се колебали међу вером праотаца и новом науком, а многи су се опет убедили у истинитост еванђелске проповеди. Говор Цвинглијев распростр'о се не само кроз вароши и села Швајцарске, већ и у Швабији и Елзасу стекао је проповедник особито поштовање.

И доиста Цвингли је, као и Лутер, дрско исказао све, што су многи духови осећали, и на што га је ондашње време гонило. На две године по том позваше га у Цирих, а то је било тада кад је Лутер приковао 95 тачака. Овде је нашао пробуђен, слободуман народић и магистрат, који му је изашао на по пута у сретање. Слушаоци су јурили к њему, јер је он проповедао јасно чисто јеванђеље, у коме није било никаквих људских додатака ни изопачености. Он је у непрекидним предавањима својој општини објаснио нови завет и упознао је с њиме. При том је он указао на поквареност духовништва и злоупотребе у католичкој цркви. Кад је францишкански калуђер, *Бернадин Самсон*, путовао по Швајцарској, да, као Тецел у Северној Немачкој, продаје опроштајнице, Цвингли је тако жестоко напао на овај непоштен рад, да се Самсон није усудио, да дође у Цирих. Одмах су у многим местима објавили као злоупотребу и одбацили службу, тајну исповест и многе друге обичаје. Овде онде оставише калуђерице своје манастире и разудадоше се. Кад Цвингли настави да живље распростире просту науку Христову, онда му папа понуди велико звање, надајући се да ће га тиме ућуткати. Али Цвингли је више ценио милост божју и благо небеско, него почаст земаљске, па је одбио све понуде. На то савет позва све духовнике у Цирих, за које се мислило да могу опрорвгнути Цвинглијеву науку. И ако се искупило било на тај сабор преко 600 чланова, ипак је реформатор изашао победоносно из борбе. По том издаде он своју вероисповест о правој и лажној вери и у њој се изразио готово исто тако као и Лутер. „Само Библија,“ рече он, „мора о нашој вери и о нашем раду одлучити. Сва људска правила треба одбацити, и за нас не може бити добра, док се не повратимо простоти хришћанске цркве у првим временима.“ У неким незнатним стварима Цвингли је од-

ступао од Лутера, а поименце у науци о шричешћу. Он је учио, да су при столу Господа хлебца и вино узимали за успомену на живот и смрт Спаситељеву, и да је то био само знак за сећање. Лутер је тврдио, да се треба тачно држати Св. писма, пошто је Спаситељ изриком казао: „То је моје тело.“ Како је баш хлебца у тело, и вино у крв Исуса Христа претворено, то се не може знати, али о томе се не треба ни преширати. У томе је дакле била разлика између Лутерана и Цвинглијеваца. Године 1529. био је у Магдебургу споразум између оба реформатора, али како Лутер није хтео ни у чему попустити, то су преговори остали без успеха.

3

Одавно је било овладало велико огорчење и непријатељство међу католичким кантонима Швајцарске и међу протестанским

Цирихом, који је био закључно савез за одбрану и нападај са Верном, Базелом и др. варошима. Дошло је до рата, и благородни Цвингли, који се борио за највеће хришћанске врлине, није могао остати на миру. Управо он је борбу и проузроковао. Он се наоружа да се бори као проповедник. Пред његовим станом искупише се народни борци. Коњ, кога је требао да јаше, беше већ доведен. Он навуче на се оклоп и рече својој верној жени, тешећи је: „Дошао је тренутак, да се морамо раздвојити! Нека буде тако, јер то хоће Бог! Нека буде он с тобом, са мном и са децом!“ Отац је имао муке, док се ишчупао из загрљаја ожалостане жене и деце, која су плакала. „Бог ће дати да се опет видимо,“ — биле су последње речи које је последњи пут изговорио борац божји на земљи.

(Наставиће се) -

НЕКОЛИКО РЕЧИ О УПОРЕДНОЈ ГРАМАТИЦИ ИНДО-ЈЕВРОПСКИХ ЈЕЗИКА ¹⁾

НАПИСАО

И. Бодуен де Куртене

(Наставак и свршетак)

Литавци данас живе у источној Пруској, и, за тим, поглавито у Русији и Царству Пољском (тј., у губернији ковенској, у једном делу вилнанске и сувалчке). Литавски се говори деле на неколико група. Најзнатније

(и ако по суштини врло незнатне) су разлике међу „горњим“ *Литавцима* (Hochlitauer) или *Литвинима* и *Жмудинима* или *Жемајцима* (Samagitier). У осталом треба напоменути да се називи „Жмудини“ и „Литвини“ (Литавци)

¹⁾ У почетку овога чланка, а у 1. броју „Просветног Гласника“, поткрале су се неке штампарске погрешке; с тога молимо читаоца, да исправи ове крупније:

На стр. 31., у ст. 2., реду 5. озго после најразноврснијих	треба додати : и
„ „ 32., „ „ 1., „ 16. „	место најоширније, „ ставити најоширнијем
„ „ 32., „ „ 2., „ 19. „	„ „ 1, 3, 3. . . . „ „ Бројежи 1, 2, 3. . .
„ „ 32., „ „ 2., „ 20. „	„ „ величине „ „ величине
„ „ 32., „ „ 2., „ 26. „	„ „ које „ „ коју
„ „ 33., „ „ 2., „ 1. „	„ „ културе „ „ културне историје.

у лингвистичко-етнографском смислу никако не слажу с њиховим историјским значењем и с популарном им употребом данашњом. Многи зову „Жмудинима“ све праве Литавце, на супрот „Литвинима“, тј., људма не литавског него словенског етнографског порекла, који живе у Литви, или ти на супрот „Литвинима“, као у опште становницима историјске Литве без разлике њихова порекла. Кад се ствар узме овако, онда се место назива „литавски“ језик употребљава „језик жмудски“.

Литавски језик у неку руку треба сматрати и као језик литерарни, пошто он служи као орган посебне књижевности, у којој има не само тако званих производâ народног стварања, него и списâ индивидуалног карактера. У пређашње време центар литерарне радње у Литавца био је у границама руске државе; сад је он пренесен у Пруску, где је чак основано у Тилзиту (Tilsit) друштво љубитеља литавског језика и књижевности. Треба споменути да међу литерарном радњом Литавца у Русији и Литавца у Прусској мало има заједнице. Њих дели, прво, то, што припадају разним државама, а друго, религија: руско-пољски су Литавци католици, а пруски лутерани.

У много бољим околностима живе *Лети*. Племе, који говоре *летским* говорима, из чије је средине израстао и литерарни *летски* језик, живи у губернијама: курландској, у половини лифландске и (у незнатном броју) у витепској. Лети су већином протестанти, а нешто мало православни.

Од свију данас живих аријевропских језика *литавски* је језик сачувао најстарије стање, како што се тиче гласова, тако и облика. У овом погледу он мало уступа санскрту. Али изучавање литавског језика за чисто лингвистичке намере много је вредније од изучавања санскрта, и баш зато, што се санскрт сачувао само у писменим споменицима, а литавски језик живи и данас у устима народним; природно је дакле, да увек можемо порођене сумње оверавати, и овај језик изучавати у свима његовим варијететима до најситнијих финоћа и детаља. Литавски језик можемо разматрати непосредно, па чак у његовој области и неке огледе правити, о његовој, нпр., антропофонској (гласовно-физиолошкој) страни; међу, тим радећи са споме-

ницима санскртским, осуђени смо на вечно незнање, што се тиче неких врло знатних особина властитог им језика.

9. Последњу аријевропску породицу у Јевропи (а сада већ и у Азији, тј., у Сибиру) чини породица *словенска*. Најпре ћемо показати њену чисто лингвистичко-етнографску поделу, а за тим ћемо казати неколико речî и о литерарним, литерарно-црквеним и литерарно-државним језицима, израслим на њеном земљишту.

С чисто природног (лингвистичко-етнографског или дијалектолошког) гледишта словенска се породица раставља на ове гране:

а.) Грана *руска*, највећа и најмногобројнија, грана се најпре на групу дијалеката и говорâ *великоруских* или *северноруских*, па за тим на групу дијалеката и говорâ *малоруских* или *јужноруских*. *Великоруси* живе само у Русији јевропској и азијској, а Малоруси, осем Русије, настањени су још у једном делу *аустро-угарске* територије (део Галиције, Буковине и Угарске).

Од великоруске групе у ширем смислу ове речи одваја се група говора *белоруских*, чији носиоци, тј., људи који њима говоре, живе у северо-западним губернијама руским (нешто у смољенској, за тим у витепској, могиљевској минској, виленској и гродњенској).

Великоруска група у ужем смислу (без белоруске) дели се на два главна дела: северни, „окавски“ („окающую“) и јужни, „акавски“ („акающую“ частъ), а да и не говоримо о незнатнијим дијалекатским нијансама. Наравно, сви су ови називи за сада врло релативни, због и сувише малог знања о томе, којим се пртама поједини руски говори међу собом разликују, и како су географски распооређени.

По мишљењу неких испитивача не може се утврдити оштра граница међу говорима *белоруским* и *малоруским* с једне стране, а с друге опет — међу говорима *малоруским* и *великоруским* у ужем смислу ове речи. Немање података не допушта нам одлучивати колико је истинито ово мишљење. Теорîски у њему нема ништа немогућно.

Како у области великоруској, тако и у области *малоруској* можемо издвојити неколико дијалекатских одблесака. Али ови варије-

тети овде нису много значајни, а то се и слаже с мањим пространством малоруског племена.

б.) Ако и нема оштре, одређене границе међу говорима великоруским и малоруским, то се говори *пољски* свакојако својим карактерним особеностима оштро разликују од суседних им говора белоруских и малоруских.

По својим главним, карактеристичним особинама најстаријег порекла, *пољски* говори чине једну групу¹⁾ с говорима *кашубским*, *полапским* и *лужичким*. Ове три сад поменуте групе својина су оних Словена, које све више асимилује околно им племе немачко.

Од *полапских* (што живе на Елби — Лабу) Словена нема данас ни једног човека: последњи, који је говорио полапски, умро је у прошлом веку; потомци пређашњих Полаба или Полабљана са свим су понемчени. Осем имена једини још траг некадашњег живота старих Полаба имамо у нешто мало писмених споменика (које писаше Немци) и у месним називима пређашње им територије, у колико их нивеловачка рука вредних ђерманизатора није збрисала с лица земљиног, као што се и сада израније, још пре потпуног понемчења пољског племена, с особитим вандализмом труди, да то учини у пољском делу великог херцештва познањског.

Кашуба има врло мало, а живе недалеко од Данцига. Прогрес њиховог понемчавања можемо пратити историјски.

Лужичани или *Сорби* (Срби) оикољени су са свију страна Немцима, и тако исто — лагано ишчежавају: њихов се број непрестано смањује. Они живе још у Саксонији (около Бауцена или Будишина) и у Бранденбургу (около Кодбуса или Хотебужа), и деле се на две главне гране: *Горње Лужичане* (поглавито у Саксонији) и *Доње Лужичане* (поглавито у Бранденбургу).

Једино етнографски јако племе ове групе јесте племе *пољско*, ма да је и само на својим западним крајевима исте судбине, које и најближи му рођаци, Кашуби и Лужичани, т. ј. или се и оно поступно понемчава, или уступа навали суседних Немаца, који се сада све више крећу на исток. Ово се дешава понајвише у границама пруске краљевине — у источној и западној Прусској, у великом хер-

цештву познањском, и најпосле у Шлезии, — премда се и у границама руске државе немачко племе све више креће на исток, изгонећи Пољаке и Литавце из њихових пређашњих владавина.

Осем Пруске, Пољаци живе једноставни у Аустрији (у аустријској Шлезии и у Галицији), у Царству Пољском (осем неких делова сувалчке, сједлечке и љубљинске губерније), и за тим, у неким деловима вилнанске и гродњенске губерније. Измешани с Литавцима, с Белорусима и Малорусима, Пољаци живе у опште у варошима, варошицама и селима западних губернија руских, а особито у волинској, гродњенској, вилнанској, ковенској и минској губернији.

Наравно, у области пољске групе словенских говора има неколико, више или мање знатних варијетета или дијалекатских одблесака; али према данашњем стању пољске дијалектологије не можемо казати ништа тачно у овом погледу. Можемо само нагласити разлику говора, тако званих „мазурских“, шлеских (са неколико варијетета), пољско-карпатских, куршицких итд.

в) Трећа на реду грана, *чешко-словачка* или *словачко-чешка* дели се на две главне групе: *словачку* и *чешко-моравску*. *Словаци* живе у северо-западном углу Угарске, а *Чеси* или *Чехо-Моравци* заузимају словенски део Чешке, Моравске и непољску територију аустријске Шлезии. Незнатни огранци чешко-моравског племена налазе се и у пруској Шлезии, а да и не говоримо о чешким насебинама у Русији, нпр., у волинској губернији.

Дијалектологија чешка довољно је разрађена, али ипак још не толико, да би се тачно могле издвојити главне групе чешко-моравских говора. Довољно ће бити да констатујемо факат, како се и овде, као и у другим областима, налази у овом погледу где већа где мања разноликост.

г) Грана *србо-хрватско-словинска* одвојена је од сад поменуте становништвом немачким и угарским. Она се цела на три главне групе: *србо-хрватску*, *словинску* (словеначку) и *резјанску*.¹⁾

И ако људи, који говоре резјански има врло мало (око 3½ тисуће), опет се *говори резјан-*

1.) О овом види Јагићеву зачерку у „додатку“ на крају ове расправе. Прев.

1.) О подели овакој види опет у „додатку“, на крају расправе, Јагићеву зачерку. Прев.

ски¹⁾ доста оштро разликују како од говора словинских, тако и од говора србо-хрватских, те их не треба мешати ни с једнима ни с другима. Резјани живе у провинцији Удини (Udine) талијанске краљевине, на самој граници аустријској.

Говоре словинске неки са свим деле од говора србо-хрватских, и на супрот овима другим доказују ближе сродство међу говорима словинским и бугарским. По моме мишљењу више се заједничких црта може опазити међу говорима словинским и србо-хрватским, него ли међу словинским и бугарским. Познат је факат, да има једна група правих словинских говора, коју и други броје у србо-хрватске, и која свакојако представља неки прелаз од једне веће групе другој.

Становништво, чији су говори *словински* (*крајно-словенски* или „крањски“ и „хорутански“) захвата сву Крањску, т. ј. ону провинцију аустријску, у којој је главно место Лајбах (Laibach) или Љубљана (Ljubljana), изувезши само незнатан део јужне територије, на коме су настањени Немци-Кочевари (Gottscheer); за тим оно заузима један делић Угарске, јужни део Штајерске, јужну пругу Хорутаније или Каринтије, две трећине горичког грофовства (Görz), (т. ј. његов северни планински део, јер приморску равницу заузимају Фријулани или Фурлани и Талијанци), околину Трста и северни део Истре. Осем тога у Словенце, с гледишта лингвистичко-етнографског треба убројати и Хрвате „кајкавце“, који живе у провинцији Хрватској (Кроацији) и у некадашњим војничким насеобинама (Граничари), т. ј. баш оне Словенце, које неки, као што је горе казано, броје у Србо-Хрвате.

Колико је мени познато, нигде у области цеде словенштине, на таком малом простору нема тако много врло разноликих дијалекатских одблесака, као што их има баш на територији, коју захватају Словинци. Поред многих других дијалекатских група овде можемо разликовати две главне дијалекатске пруге: *северо-западно* (у Каринтији, у северном делу словенскога становништва горичког грофовства и у горњој, т. ј. северозападној Крањској)

1) Чувени етнограф Флигијер мисли да су Резјани остац старих Авара, те у данашњем им језику словенском владају турски гласовни закони, а то зато, што је стари аварски језик био турски. Види „Kosmos“ VII Jahrg., 2. Heft, 158. стр. Прев.

и *југо-источну* (нешто у горичном грофовству, а за тим у средњој и доњој Крањској, у Штајерској и у Угарској).

Српско-хрватска група обухвата јужну Угарску, онај део провинције Хрватске, у коме нису Словинци „Кајкавци“, јужни део Истре, угарско приморје (Littorale) с главним местом Ријеком или Фијумом (Fiume), нека острва јадранског мора, Далмацију, Ц. Гору, Босну и Херцеговину (заједно с некадашњом турском Хрватском), незнатан (? Прев.) део северозападног угла садашње Турске¹⁾ и, најпосле, Краљевину Србију. Осем тога, пре српско-хрватском, него словинском племену треба прибројати оне Словене, који живе у Италији на аустријској граници, на северо-исток од Чивидала (Cividale) и на југ од Резје. Најпосле, где већих где мањих србо-хрватских насеобина има у јужној Италији, у некадашњој напуљској краљевини и у Русији.

С гледишта дијалектолошког Србо-Хрвати се понајпре деле на двоје, на тако зване „*Чакавце*“, и „*Штокавце*“. Ови су називи доста куриозне природе: узети су од упитних заменица „ча“ и „што“ (шта?), којима се служе Србо-Хрвати²⁾. Међу тим, на тако ништавној особини, као што је употреба једне речце, „ча?“ или „што?“, не може се оснивати ма и мало научна класификација и општа карактеристика, у толико мање, што ове речце могу временом уступити место другима, те би тако ишчезао најглавнији тобоже знак разликовања. Али се и оваки називи могу употребљавати, као технички термини, само не треба заборављати да су то погодбени знаци, с којима је удружена представа о суми других особина, много знатнијих, него што је особина, везана у памети с називима „што-кавци“ и „ча-кавци“ путем чисто етимолошким. У овом се случају ови називи приближно подударују с фактичном поделом српско-хрватског племена на две групе по главним и битним цртама за разликовање властичних им говора. Али при свем том „Што-кавци“ или „Штакавци“ могу бити без „што?“ или

1) Види напомену даље мало, на стр. 187. Прев.

2) На употреби речца сличне врсте основано је у области романских језика разликовање између *langue d'oc* (провансалски) и *langue d'oïl* или *lanpue d'oui* (Француски). Тако исто и познати нам већ назив „Кајкавци“ долази у ову исту категорију.

„шта?“ а „Чакаваца“ заиста има без „ча“. Овамо долазе, између осталог, горе поменути Словени у провинцији Удине, који по главним особинама њихова говора долазе баш у категорију „Чакаваца“, али који опет зато употребљавају упитну заменицу не „ча?“, него „кај?“ или „кој?“, и који су, дакле, с овога гледишта, не „Чакавци“, него „Кајкавци“ или „Којкавци“. С овим смо се називом већ упознали приликом прегледа словинског племена и његових подраздела.

Осем северне Италије, тако звани „Чакавци“ живе на островима јадранског мора, а на копну њихова територија захвата србо-хрватски део Истре, па се после пружа узаном другом по приморју јадранском, изузимајући ипак јужни део Далмације.

Сви су остали Србо-Хрвати „Штокавци“. А „штокавски“ србо-хрватски говори, са своје стране, деле се на три групе: југо-источне „Ијекавце“, северо-источне „Е-кавце“ — поглавито у краљевини Србији, и западне „И-кавце“. Први говоре, н. пр., *ријека, бијели*, други — *река, бели*, а трећи — *рика, били*.

Све ове поделе нису, да богме, никако баш са свим тачне и завршене. Временом ће се класификација не само србо-хрватских, но и других словенских дијалеката морати подићи на ширим и научнијим основицама.

На завршетку одељка о србо-хрватским говорима држим да треба напоменути како је овај термин вештачки, т.ј. није узет из живота, него су га измислили научници. Назива „Србо-Хрвати“ или „србо-хрватски“ („српско-хрватски“) не ћете наћи ни у националним литературама Срба и Хрвата, ни у политици, ни у историји, ни у којој било другој области, осем филолошких и лингвистичких испитивања и размишљања. Првобитно још била су напоредо два назива: *Срби и Хрвати*, као племенски називи. После су ови називи присвојени познатим провинцијама или земљама, Србији и Хрватској, те су од њих остали термини политичко-географски, који се не подударају с фактичким етнографским сродностима и разликама. Разлика у вери помагала је да се рашире називи „Хрвати“ и „Срби“ и преко географских граница. „Хрватима“, почеше звати римске католике, а „Србима“ — православне истога племена. Као што ћемо видети доцније, у свези с овим стоји тако

исто и разлика двеју азбука и двеју писмености или литература, *хрватске и српске*. Данаас географски назив „Хрватска“ (Hrvatska, Croatiën) ни мало се не слаже с етнографским распоредом словенских племена, која живе у тој провинцији: у знатном делу њеном не живе прави Хрвати, у етнографском смислу ове речи, него Словенци („Кајкавци“), па чак и престоница Хрватске, Загреб, лежи у словеначком јој делу.

д.) Остаје нам још *бугарска* грана словенских дијалеката и говора. Носиоци бугарских говора, тј., *бугарско племе* или *Бугари* заузимају сав словенски део балканског полуострва осем северо-западног угла, на коме су Србо-Хрвати. Од несловенских народности Бугари се граниче са севера Румунима, с истока и југа Турцима и Грцима, са запада Арбанасима или Арнаутима. Тако они живе у полунезависној венежевини Бугарији, у аутономној Румелији, у краљевини Србији, у Македонији, у Тесалији, у незнатној количини у Арбанији, и најпосле на утоцима Дунава, како у Румелији тако и у Русији.

Не узимајући у обзир групе мање знатне, казаћемо да се *бугарска* грана словенских говора и дијалеката цела на две главне групе: *северо-источну* или *дунавско-балканску* и *југозападну* или *македонску*.¹⁾

Пошто смо овако свршили преглед словенског света с гледишта чисто дијалектолошког или *племенског*, сада ћемо прећи на разматрање *литерарних језика*, који су се развили на овом земљишту, и који се узимају као поглавити знак за разликовање појединих словенских *народа* или *народности*.

Литерарних језика може бити неколико врста, које се своде на ове главне категорије:

1.) Језици *црквено-литерарни* и *административно-литерарни*, који служе као писмени органи или државе у опште, или само администрације у неком делу државе. У првом ће случају ово бити језици *државно-*

¹⁾ Овде ће бити и онај дијалекат, који пре може доћи у групу српско-хрватску, и који Живановић назива „старо-српски“ (види »Програм српс. вел. гимназије карловачке за 188½ шк. год.« — стр. 7.) С тога би напред групу српско-хрватску требало поделити на три, а не на два, главна дијалекта: 1, хрватски (чакавски); 2, српски (штокавски) и 3., старо-српски (србо-македонски).
Прев.

литерарни, а у другом — административно-литерарни. Тако је, нпр., у Русији државно-литерарни језик руски, али у прибалтским губернијама имамо поред рускога и немачки, као језик месне администрације.

2.) Особиту врсту државних језика чини језик дипломатски, као што је за Русију, нпр., а и за сву Јевропу, у данашње доба, језик француски. Али пошто се ни један од словенских језика не употребљава у дипломатским међународним односима, то се ова категорија не може ни примењивати у области словенских језика.

3.) Трећу општу категорију литерарних језика чине језици *литерарни у правом смислу ове речи*, тј. језици, који се употребљавају у књижевности световној, и који служе као органи науке и лепе књижевности једног или другог народа.

Најчешће се чисто-литерарна употреба слаже с употребом црквеном и пре свега административном; али то није свуда тако, и посебице у словенској области морамо непрестано имати на уму ове разлике.

Какви су (или какви су били) у Словена језици *црквено-литерарни*?

Прво место по својој вредности и оријенталности овде заузима *стари црквено-словенски* или *старо-словенски* језик. У његовим споменицима сачувано је релативно најстарије стање словенских језика. Природно је да је овај језик морао имати какав народни почетак, тј. да је могао постати једино применом гога било народног говора или групе говора на какве литерарне потребе. Отуда излази питање: која група словенских говора од ових, што су данас у животу, стоји у најближој сродничкој вези са старим црквено-словенским језиком? На ово питање има неколико одговора, али се међу њима данас особито истичу само два: једни траже почетак језику старо-словенском у области бугарске групе; други у њему виде једну грану народног језика „панонских“ Словенаца (Словена), чији су потомци изгубили своју националност и помешали се с другим, туђинским, несловенским народностима. Како ја мислим, једно је истинито, а то је: да језик старо-словенски долази у ред јужно-словенских језика, да неће бити у најближем сродству с језиком србо-хрватским, и да се,

најпосле, неким својим особинама највише примиче бугарском, али прави најближи му рођаци међу групама јужно-словенских говора, које данас живе, још нису нађени, па се, по свој прилици, неће никада ни наћи.

У првобитном свом облику старо-словенски се језик сачувао у најстаријим споменицима, па и то, како изгледа, с доста знатним одступањима. Везан поглавито с православљем, употребљаван је у православних Словена, нпр. Срба, Бугара и Руса, па, осем тога, и у Румуна. Прулагајујући се живом говору разних словенских племена, он се у брзо поделио на неколико одблесака, који, све више удаљавајући се један од другог, дадоше почетак посебним црквено-словенским језицима у Срба, у Бугара и у Руса. Али се ипак због узајмичног општења и деловања једних православних Словена на друге, свеза међу овим разним варијететима црквено-словенског језика непрестано чувала и била узрок њиховог узајмичног утицаја једнога на други. А пошто је временом центар православља с балканског полуострва пренет у Русију, то је, врло природно, руски варијетет црквено-словенског језика постао руковођа и за друге православне Словене — Србе и Бугаре. Што се тиче Румуна, њихов се црквено-словенски језик највише примиче варијетету бугарском, а будући језик са свим туђ, тј. више или мање у таквом односу према народном румунском језику, у каквом стоји црквени латински према народном језику Чеха и Пољака, он није могао подлежати никаквом утицају румунскога језика, те је сачувао приближно исти онај облик, у ком је био онда, кад су га Румуни узајмили од Бугара. Код Руса, разумевајући тиме како Великорусе, тако и Малорусе, црквено-словенски језик има, бар по изгледу, два различна одблеска према томе: да ли га употребљавају свећеници великоруски или малоруски. У Русији су ови одблесци у последње време више мање заглађени, али изван руске државе, а поименце код унијата Малоруса аустријске царевине налазимо особити црквено-словенски језик, сродан с језиком, који су некада употребљавали пољски унијати. Језик је овај знатно ближи народном језику малоруском, него што је чак црквено-словенски језик у Русији — народном језику ве-

ликоруском; па не само то, него су у изговору оба ова језика, унијатски црквено-словенски и народни малоруски, готово истоветни.

Овде неће бити с горега напоменути да је у основу садашњег *опште-руског* црквено-словенског језика ушао онај језик црквено-словенски, који се у своје време понајпре употребљавао код Малоруса. Из Цариграда и уопште из Византије пут у северо-источну Русију иде преко југо-западне Русије, у којој живе Малоруси. Уопште, због свога положаја, југозападна се Русија много раније од северо-источне приљубила Јевропи, која је на њу утицала с две стране: југо-западне (утицај византијски) и северо-западне (утицај латинско-пољски). Многе основне особине уопште руског црквено-словенског језика објашњавају се једино тиме, што је центар црквене просвете за Русију првобитно био Кијев.

Стари црквено-словенски или старо-словенски језик био је израђен још пре потпуног раздјељења цркве источне од западне, и првобитно је био намењен, као заједнички црквени језик, за све Словене-Хришћане, па ма којој секти припадали. Бар су словенски апостоли Кирило и Методије добили од папе допуштење, да се овим језиком могу служити за ширење римскога католичанства међу Словенима, тј., за ширење католичанства с паном на челу. И заиста, има трагова да су и западни Словени употребљавали словенски језик у црквеној служби. Али јака опозиција од јерископа и уопште туђинскога католичког духовништва (особито немачкога) стала је на пут, да се божја служба на народном језику потпуно прими у Словенско-католика, и у место тога учинила, да се готово свуда уведе латински језик. Само је врло незнатан део хрватских католика, који употребљавају тако звану глагољску азбуку, сачувао у црквеним књигама језик словенски, као што су и иначе Хрвати према Риму сачували више самосталности, него нпр. Словенци, Чеси и Пољаци. Овај се црквено-словенски језик у Хрвата временом измешао с народним хрватским, тако, да је данас, осем неких архиваза, то језик чисто хрватски. Територија, на којој се употребљава овај црквени хрватски језик, све се више сужава у корист језика латинског тако, да, колико је мени познато, данас хрватски свећеници

служе литургију (службу) на хрватском језику само на неколиким местима у Истри и на острвима јадранског мора. Осем тога, од Словена, који признају старешинство папино, једини само руски унијати (којих данас има само у Аустрији) употребљавају словенски језик.

Наравно, упоредо с латинским језиком, који се употребљава божјој код свију Словенско-католика, употребљавају се и њихови народни језици за проповеди, молитве, црквене песме и уопште за оне делове црквене службе, у којима верни треба или фактички да учествују или бар да језик разумеју.

Правим народним језиком у свему се служе свећеници код Словена протестаната, куда долази већина Лужичана, за тим један делић Кашуба, Пољака (у маси настањених у источној и западној Прусској и у аустријској Шлезвији, а спорадично у разним местима), Чеха, Словака и др. Једна је између главних основа протестантизма, као што је познато, употреба *правог* народног језика, док је код православних, да и не говоримо о црквено-словенском језику у Румуна, и код самих Словена црквено-словенски језик тек у неколико народу разумљив. Познато је такође да почетак новијих литерарних језика јевропских пада у време, када настаје епоха прерођаја и реформације.

У Словенско-протестаната у границама ђерманске империје, како у Пољака, тако и у Лужичана, држи се и дан данас у молитвеницама и њима сличним књигама употреба *готске* азбуке (*ивабаха*), т. ј. азбуке латинске у средњем веку измењене. Употреба *правог* латинског алфавита (*антикве*) у њих се сматра као знак католицизма.

Државно-литерарних језика биће у Словенско само онде, где је независна држава, у којој овлађује какво словенско племе. Таква нам прво излази језик *руски*, који је постао у московској држави на црквено-словенској основици. Али у колико се карактер руског црквено-словенског језика бележи поглавито тиме, што је неко време центар црквене просвете за Русију био Кијев, у толико је опет у стварању државног и административног језика за Русију узео превагу њен политички центар, тј., Москва. Ослобођењу државног језика од црквено-словенских еле-

мената знатно су помогле реформе Петра Великог и његових помоћника у разним гра-
нама друштвеног и литерарног рада. И ако
је руски књижевни језик очишћен од црк-
вених словенизама, опет је у њему остала
нека примеса црквено-словенског језика, те
се може рећи да је садашњи руски књижевни
језик, не само државно-административни, но
и литерарни, по своме пореклу и даљем раз-
витку, — језик црквено-словенски, јако из-
мењен под великим утицајем језика народног.

Осем рускога језика у словенској области
имамо и ове језике с државним значајем:
језик *српски* (у краљевини Србији и у Црној
Гори) и (у најновије доба) језик *бугарски*
(у кнежевини Бугарији). У пређашње време
били су државни и ови словенски језици:
пољски (у Пољској), *белоруски* (у великој кне-
жевини Литавској), *хрватски* (у независној
Хрватској) и т. д.

У границама руске државе *руски* језик
једини служи као *језик школе и унутарње*
администрације.

У Аустрији, због тога, што је она састав-
љена из различних, историјски једноврских и
донекле аутономних провинција с разноликим
становништвом, признати су за унутарњу ад-
министрацију, бар по основним државним за-
конима, као равноправни сви језици, па у
том броју и ови словенски: *пољски*, *мало-*
руски или *русински*, *чешки*, *словеначки* и *хр-*
ватски. У ствари се равноправност ових је-
зика не изводи у једнакој мери. Тако се нај-
већим правима у овом погледу користи језик
пољски, који упоредо с немачким у Галицији
има превагу над *русинским* или *галичко-мало-*
руским, који је такође признат и допуштен
како у школи, тако и у администрацији. После
долази *чешки* језик у Чешкој, који ипак ус-
тупа у школи и администрацији језику не-
мачком. Слично томе, у Далмацији и Истри
талијански језик, упоредо с немачким, поти-
скује на друго место народни језик *хрватски*.
Није у бољим погодбама, према немачком, ни
језик *словеначки*, не само у провинцијама,
где поред Словенаца живе и друге народности,
него чак и у Крањској, где су становници,
готово без изузетка, сами Словенци. У малим
провинцијама аустријским, где су становници
измешани, језици појединих народности губе
се пред државним језиком — немачким. Тако

је, нпр., у Буковини, где поред Румуна живе
Русини, за тим у аустријској Шлезији, где су
становници пола Пољаци, пола Чеси, с нез-
натном примесом Немаца, па у Моравској,
где је такође језик чешки потиснут на друго
место немачким, и т. д. Једноправност свих
језика аустријске царевине ипак је призната
у том, нпр., смислу, што су натписи на мес-
тима административним, особито на здањима
поштанских надлештава, на месним језицима
оне провинције, у којој су. Тако се у горич-
ком грофовству на свима поштанским стани-
цама, упоредо с немачким, красе и натписи
на језику талијанском и словенском. Овде не
треба заборавити да су у Аустрији, као у
осталом, и у другим државама, администра-
ција централних уређења и администрација
месна — две различне ствари. У погледу ове
једноправности језика централна админис-
трација показује више толеранције, него про-
винцијална. Тако нпр., у поменутом већ гро-
фовству горичком словеначки језик много ма-
ње ограничења трпи од централних државних
власти, него од Талијанаца, који у овој про-
винцији превађују, ако не бројем, оно ути-
цајем (особито од Фурлана, који су примили
талијански литерарни језик), и који иду на
то, да са свим истисну из службене употребе
језик словеначки.

У угарској половини аустро-угарске др-
жаве погодбе су мало друкчије. Тамо изу-
зетност и нетрпљивост мађарска не признаје
права никојем другом језику, осем угарског
или мађарског. Зато ни језик словачки ни срп-
ски, ни словеначки још не добише у Угарској
права грађанства у административном свету.

С тога у Хрватској, удруженој с Угарском
на погодбама аутономним, језик хрватски пре-
вађује у администрацији, одбијајући како
немачки, тако и мађарски, ма да су, нпр.,
натписи на поштанским картама и тамо је-
дино мађарски или угарски. Језик је хрватски
признат као службени и у ново придруженим
провинцијама: Босни и Херцеговини.

Разуме се да је у краљевини Србији и у
кнежевини Црној Гори административни и
школски језик — *српски*.

Језик *бугарски* игра улогу администра-
тивног и школског језика не само у кнеже-
вини Бугарији, него, упоредо с грчким, и у
аутономној Источној Румелији.

Осем тога, у Турској, како пређе, тако и сада, у местима, где живе Словени, као језици административни, осем турскога *фактички* служе и ондашњи словенски језици: међу Бугарима — бугарски, међу Србима — српски.

Остале јевропске државе, које владају неким деловима словенскога племена, не обраћају никакву пажњу на језике ових племена. Да и не говоримо о Италији, где су Словени врло малобројни, и немају никаквих ни културних ни литерарних предања — Пруска не само што не признаје право језику пољском у администрацији, него се чак свима мерама труди, да му спречи употребу и за друге циљеве. О лужичким, дакле, језицима не треба ништа ни говорити. У осталом, у пређашње доба, горњо-лужички језик у независној Саксонији, и ако се није употребљавао у администрацији, бар није био гањан.

Горе сам неколико пута помињао језик „српски“, као различан од „хрватског“; међу тим кад пре тога разматрасмо словенска племена с дијалектолошког или етнографског гледишта, имађасмо само једно „србо-хрватско“ племе. Пита се: од куда сад овако разликовање? Које су му погодбе?

Одговор на ово питање даје нам историја. Садашњи Србо-Хрвати, како сада, тако су и пре чинили само једно племе. Али је врло рано, по историјској судбини, ово племе било раздељено на две половине. Главни кривац ове поделе показала се вера: једни дођоше под власт папину, а други посташе православно источне цркве, а да не говоримо о тако званим „рenegатима“, који доцније примише мухамеданство. С разним верама узете су биле и разне азбуке: католици — латинску, православни — измењену грчку или ћириловску. И једно и друго морало је изазвати готово потпуно литерарно отуђење и развитак посебних литерарних предања. Србо-Хрвати католици добише временом назив Хрвата, православни посташе истоветни са Србима. Као православни, Срби су подледали утицају православне црквене литературе, а носилац ове литературе, тј., црквено-словенски језик, морао је утицати на језик српски, ма да је, као што смо видели, био и сам под великим утицајем његовим. До почетка овога века српски се црквено-словенски језик употре-

бљавао, с незнатним изменама, и у светској литератури, у колико је ње у опште било. Тек је у садашњем столећу чувени Вук Стефановић Караџић, можемо рећи, створио чисто народни литерарни језик српски, одбацив сва црквено-литерарна предања, и ставши једино на народно земљиште. За ову намеру он је држао да је преко потребно, заједно с тим поправити и азбуку, узевши спољни јој облик од Руса, али са свим самостално применив је на бележење гласова матернога језика. То је и био почетак садашњег литерарног *српског језика*.

У овом новом облику он је готово истоветан с језиком *хрватским*, који се са свим независно од њега развијао код Србо-Хрватокатолика, који су увек писали латинским словима. У XVI и XVII веку, у време цветања дубровачке и у опште далматинске литературе, живео је особити облик литерарног „хрватског језика“, у неколико различан од онога, који поче владати од кад центар литерарног покрета хрватског пренеше на север своје територије. Садашњи је *хрватски* језик израђен у овом столећу, и као што је већ напоменуто, он је готово истоветан с језиком српским. Од времена „блажене памети“ Наполеона I, који створи краљевину Илирску, језик се хрватски неко време звао и *илирски* или *илирски*.

Између *литерарних језика словенских* (тј., литерарних у ужем смислу ове речи) треба разликовати језике литерарне, који се употребљавају у свима гранама науке, лепе књижевности и публицистике, и за тим језике ограниченијега круга, поглавито народне, који се задовољавају небогатом лепом литературом (белетристичком) и публицистичком. Наравно да међу овим двама крајњим категоријама има и прелазних колута, а после се и ова и она друга главна категорија деле на неколико нижих.

Прво место међу литерарним словенским језицима по својој раширености и свестраности заузима данас језик *руски* (великоруски). Али ако се узме у обзир пређашњи литерарни развитак, то руском језику неће уступити *пољски* језик. Као језици општег литерарног значења долазе и језици: *чешки*, *хрватски* и *српски*.

Много је ограниченији круг језика: *словинског* (словенског, крањског), *бугарског*, *сло-*

вачког (код Словака у северо-западној Угарској) и *горњо-лужичког*, који се, можемо казати, само вештачки одржава, и кога би са свим пестало са смрћу неколицине љубитеља — патриота.

Доњо-лужички језик такође служи као орган неке врсте литературе, коју чине само једне једине новине, календар и нешто популарних књижица. У опште у овом погледу он стоји врло мало над *кашупским* литерарним језиком, чија „литература“ зависи од рада једнога само човека, Флоријана Ценове (Florian Cenova).

У Галицији, упоредо с језиком пољским, игра литерарну улогу и језик *русински* или *ругенски*. Али већина писаца на овом језику није стала на народно земљиште, и њихов књижевни језик показује неку неуглађену смесу од црквено-словенског, руског (великоруског), пољског и, најпосле, галичко-малоруског. Према симпатијама и навикама разних писаца превлађује час један, час други елемент. Овај језик, с различним именама, употребљавају и Русини у Буковини и северо-источној Угарској.

Латинском се *азбуком* служе ови литерарни језици словенски: пољски, чешки, словачки, словеначки, „хрватски“, оба лужичка и кашупски. Измењена *ћирилица* (азбука *руско-графанска*) иде с језицима: руским, мало-руским (у његовим различним варијететима), српским и бугарским. Осем тога, Бугари и галички Русини употребљавају и црквену ћирилицу, која једина влада у свој православној црквеној књижевности. О употреби глаголице у неких Хрвата-католика, и о употреби „швабаха“ у Словена-протестаната у ђерманској царевини казано је раније.

Намењујући ову расправу руској¹⁾ публици, ја сам доста опширно говорио о језицима словенским зато, што су нам они најближи од свих језика индо-јевропских или аријевропских. Сада да се вратимо на разматрање аријевропских језика у опште. Прво ћемо показати географски размештај ових језика у старо и најновије доба.

¹⁾ Писац, је пишући овај чланак, био професор казанског универзитета (сад је дорпатског), и расправа му је прво изашла у руском *Журналу* министарства народ просвешћенія. Прев.

У старо доба Аријевропљани су захватили један део Азије и већину Јевропе. Другим временом ишчезле су неке породице аријевропских језика или поједини чланови породица. Тако су, н. пр., ишчезли аријевропски језици Мале Азије (осем грчких говора), ишчезли су готски дијалекти, неки словенски итд. Други су опет изгубили знатан део своје некадашње територије. Трећи се, најпосле, све више множе, и задобијају све нове земље. Доста је да споменемо огромно поступно ширење неких чланова породице романске и ђерманске; између словенских руски језик долази такође у ред чланова, који се све више шире.

Проналазак Америке отворио је Аријевропљанима приступ у овај део света, куда они и нагнуше, требећи без милосрђа, где више где мање, цивилизоване странце (аутохтоне).

Сада у Азији као и пре, живе само две породице аријевропских језика, тј., породица *индјиска* и *иранска* (еранска) или *персијска* (којој прибранамо и Курде, Авганце, Осетине, па чак и Јермене). Ове две породице, које ако се не сужавају у својим владавинама, као Келти или Литавци, оно се и не увећавају. Осем тога, у Азији живе Инглези и други Јевропљани аријевропског племена, као доцнији насељеници. У Сибиру сад превлађује словенско племе у лицу руског народа.

Исто тако живе Јевропљани аријевропског племена као насељеници у у Африци и Аустралији. У Африци има највише Инглеза, Холанђана и Француза.

Готово су сву Америку сада населили огранци разних јевропских народа аријевропског племена. Пређашњи старинци овде остају у врло малом броју. У северној Америци превлађује ђерманско племе — Инглези, а у јужној (узимајући овамо и Мексику) — племе романско: Шпанци и Португалци.

На послетку, сва је готово Јевропа (узимајући и Кавказ) насељена народима, чији језици припадају стаблу аријевропском. Народи и племена у Јевропи, који не припадају Аријевропљанима, само су ови:

Баски у Шпанији и Француској (са свим засебно племе),

Угри или *Маџари* (финског племена),

Ести, *Фини* (с *Лопарима* — Лапландцима) и друга финска племена, која живе у Русији,

Турци, *Татари* и *Чуваши*.

Кавкаска племена, која говоре својим особитим језицима.

После овога неће, мислим, бити сувишно размотрити поједине *јевропске државе* с гледишта њихове *једно-племености* или *разноплемености*.

У овом погледу разликоваћемо:

1) Државе са свим чисте, једноплеменске, насељене људма само једнога племена, разумевајући „једно племе“ у смислу: као што је, н. пр., племе романско, ђерманско, словенско и др.;

2.) Државе, у којима живе неариојевропска племена или макар само једно неариојевропско племе, али чиј је ариојевропски елемент једне врсте;

3.) Државе, чије становништво чине разноплеменски Ариојевропљани, али без смесе с неариојевропским елементом;

4.) Државе, у чиј састав улазе како разноплеменски Ариојевропљани, тако и неариојевропска племена.

Овде се нећемо обзирати на *Цигане*, који по језику долазе у индијску породицу ариојевропског стабла. На њих нећемо обраћати пажњу зато, што су они до сада непрестано били номади (скитачи), којима је непознат сталан живот, ма да би се, у осталом, у земљама, као што је Угарска или Румунија, где Цигани живе у доста великом броју, и они могли узети у рачун.

Што се тиче *Јевреја*, и ако они долазе у ред народа и племена, која говоре језицима семитским, ипак се морају, по језику, у Јевропи рачунати с појединим ариојевропским народима. Тако н. пр. у Инглеској они говоре инглески, у Француској француски, у Италији талијански, и т. д. У Ђерманији су Јевреји, покрај свих „*Judenhetzen*“ — а — ипак Немци. Исто су тако Немци у Пољској и у Русији, ако говоре тако званом „*жидовским жаргоном*“; ако ли се претопе у околну им средину, на усвоје њен језик, они постају Пољаци, Руси или др., т. сл.

1.) Тако сад — остављајући на страну мале државице, као што су: република Андора,

Сан-Марино и кнежевина Монако — најједнородније по саставу свога становништва имаћемо ове јевропске државе:

Португалу (племе романско),

Холандију или *Нидерланде* (племе ђерманско) и

Данију с *Исландом* (племе ђерманско).

2.) За тим долазе државе, где једно ариојевропско племе живи упоредо с једним неариојевропским:

У *Шпанији* (племе романско и Баски, — ако не рачунамо незнатне немачке колоније), и осем тога, у *Шведској* и *Норвешкој* (племе ђерманско и Фини).

3.) Неколико (два и више) ариојевропских племена налазимо:

У *Белгији* и *Луксенбургу* (племе ђерманско и романско),

У *Швајцарској* (такође племе ђерманско и романско),

У *Црној Гори* (племе словенско и арбанско),

У *Србији* (племена словенско, романско и арбанашко),

У *Грчкој* (племе грчко, арбанашко и романско),

У *Ђерманији* (племе ђерманско, словенско, литавско и романско),

У *Италији* (племе романско, словенско, арбанашко, грчко и врло мало ђерманско) и, најпосле,

У *Великој Британији* и *Ирској* (племе ђерманско и келтско). На *Малги* превлађује племе, које говори семитским језиком, блиским арапском.

Ако *Арбанију* сматрамо у ствари као полунезависну државу, то и она може доћи овамо. У њој налазимо племена: арбанашко, словенско и романско.

4.) Још нам остају државе с најразноврснијим саставом становништа, т. ј., такве, у којима су не само различна племена ариојевропска, него и неариојевропска. Такве су:

Француска, где с Келтима и Романима живе Баски;

Румунија, где заједно с романским етнографским елементом, који овде превлађује, налазимо Словене, Мађаре и, најпосле, Турке с Татарима;

Бугарска, где налазимо племена: словенско, романско и турско-татарско.

Источна Румелија, где живе та иста племена, а, осем тога, и грчко и арбанашко.

У осталој *Јевропској Турској* имамо то исто: превлађују племена: грчко, словенско и арбанашко, али поред њих живи и племе романско и турско.

У *Аустро-Угарској* видимо у подједнакој етнографској снази ариојевропска племена: словенско, ђерманско и романско, и неариојевропско племе мађарско или угарско. С Босном и Херцеговином морамо узети у рачун и нешто Арбанаса и Турака.

Најшаренију етнографску слику у Јевропи представља *Јевропска Русија*, особито кад у њу рачунамо и Кавказ. Овде живе најразноврснија, како ариојевропска, тако и неариојевропска племена.

У Русији превлађује племе словенско, чији су представници Руси (Великоруси с Белорусима и Малорусима), Пољаци, и, најпосле, поједине насеобине Срба, Бугара и Чеха.

Од других ариојевропских племена овде налазимо једноставно насељене Литавце с Летима, Немце (Ђерманце) с Јеврејима, Румуне (Романце) и, после, од азиских ариојевропских племена, Јермене, Осетине и Курде. Додавши овим племенима Цигане, који припадају по језику индјској породици, мораћемо констатовати факат, да у самој Јевропској Русији (без Азије) живе у маси представници свију, изузевши Келте и Арбанасе, породица ариојевропских језика, с којима смо се напред упознали.

Од неаријевропских племена имамо у Русији, у доста великом броју, и племена, чији језици припадају *уралско-алтајском* или *финско-турском*, друкчије, *туранском* стаблу. С једне стране можемо споменути: Татаре, Калмуке, Киризе, Башкирце, Чуваше ит.д., с друге опет — Есте, Фине с Лапланцима, Зирјане, Самоједе, Вогуле, Черемисе, Мордву и т. д.

Најпосле на Кавказу можемо наћи много језика, који не припадају ни ариојевропском, ни финско-турском стаблу.

Тамо пре ових врста ми се упознамо с девет главних породица арио-јевропског или индо-јевропског језиковног стабла: *индјском*, *еранском* (иранском) или *персјском*, *грчком*, *арбанашком*, *италјском* или *романском*, *келтском*, *ђерманском*, *литавском* и, најпосле, *сло-*

венском. Сад настаје питање: зар се не може међу неким од ових породица наћи ближе сродство насупрот свима осталим?

На ово питање давали су разни научници најразноврсније одговоре, али све подједнако недовољне, и на крају свега би исказан поглед, којим се тврди да само питање није правилно постављено.

Било како му драго, мимо сва мишљења о овом предмету измењана, једно је истина, а то: да стоји ближа сродничка веза, с једне стране, међу језицима породице индјске и еранске, а с друге — међу језицима породице литавске и словенске.

Има неколико назива за језике стаблу, чиј површан опис, поред осталог, чини предмет ове расправе. Једни их зову *јафетски*, насупрот *семитским*, други опет — *аријски* од *Арија* или *Аријанаца*, носилаца ведског, па и санскртског језика. Због тога неки дају целом стаблу назив *синскртско*. Други опет, особито Немци, непрестано употребљавају назив „језици *индо-ђермански*“, оснивајући се на томе, што на крајњим границама целокупне територије, на којој су настањена племена овога стабла, као живе, с истока, Индијанци или Индуси, а са запада „Ђерманци“. Осем тога имамо још два назива овога стабла: „језици *индо-јевропски*“ и „језици *арио-јевропски*“. Како ја мислим, биће најзгоднији овај други назив: „језици *арио-јевропски*“, као назив који обухвата сав онај простор, на коме су ова племена живела у најстарије, историји приступно доба. Назив „Аријанци“ или „Арији“ може се једнако применити на обе главне породице овога стабла, које су у то доба живе, па и данас живе у Азији, тј., како на Индијанце, тако и на Иранце. У Јевропи су у старо доба била већином настањена племена овога стабла. У другим пак деловима света, а понајпре у Африци, Ариојевропљана никако није тада било. У осталом назив не чини бог зна шта. Може се звати како је коме воља, само треба знати у чем је ствар.

Уиоредна граматика индо-јевропских језика мора представљати научно испитивање и описивање језика индо-јевропског или арио-јевропског стабла у њиховој узајмичној свези.

С руског превео

ЈЕРА ЋОРЂЕВИЋ

Додатак. Овде ће, мислим, бити умесно да наведем, истина кратко, али доста знатну, рецензију овога чланка, коју је написао наш чувени филолог и лингвист, сада професор петроградског универзитета, *Ватрослав Јагић* у свом »Archiv — u für slavische Philologie«, VI Band, стр. 291. Она гласи:

„Писац овде детаљно прецизује задатке и циљеве „Упоредне науке о језику“, и с послом се његовим можемо сложити у толико више, што видимо да се у њему износи оно, што је данас готово свуда примљено. — Класификацију словенских језика не могу писцу одобрити, кад он два лужичка дијалекта рачуна у *лешку* групу (пољски, кашупски, полапски). Који су то „најглавнији карактеристични знаци најстаријег порекла“, што говоре за такву једноставну групу? — За ме је под питањем и подела групе југословенске (изузимајући бугарски језик) на говоре:

„српско-хрватски“, „словенски“ и „резјански“. Ко познаје особитости чакавског дијалекта на неким острвима јадранског мора, тај ће тешко одобрити тројну поделу пишчеву: или два или више од три — само је ова алтернатива могућна. А да ли баш у словеначком има највише дијалекатских нијанаса — не знам, јер не познајем говоре бугарске; словеначки се пак тиме одликује, што је већ до сад дијалекатски са свим основно испитан, у чем су заслуге пишчеве опште познате. Нека би се слично томе детаљно испитали и остали југословенски дијалекти; сад већ нема у томе никакве опасности за литерарно јединство.“

Из рецензије се види шта је поглавито у нашега писца непоуздано, а на то сам читаоца упутио још напред у самој чланку. Крагујевац, 1883.

П. Ћ.

ВАСПИТАЊЕ КАО НАУКА

од

Александра Бена

ГЛАВА СЕДМА

психолошка поступност у предметима

(Наставак)

У прошлој глави била нам је цел, да објаснимо поступност и ред којим се снаге и способности једна за другом развијају, без обзира на примљене утиске. Сад морамо разгледати и поступност у самим утисцима према њиховој зависности.

Узмимо језик. У њему је поступност овака: 1) артикулација гласова; 2) Везивање гласова у речи, и 3) везивање речи у говор. Тим истим простим путем иде и наше схваћање конкретног света: ми почињемо са свим простим, елементарним облицима, бојама, предметима и погледима, па онда прелазимо на најпростије њихове комбинације, па тек после улазимо у све више и сложеније. Ни на једној тачци нема какога прекида или скретања. То исто важи и за механичке вештине. Време почетка

зависи од нашег развића; али, кад се већ једном почне, онда цео ток у раду иде по закону аналитичког напредовања. При томе се може лако погрешити, ако се покуша, да се сувише брзо напред иде, т. ј. ако се нешто предузме, док није савладано и усвојено оно, што томе служи као припрема. Лек је томе лако погодити; он се састоји у томе, да се не чека на способност, него да се она брижљиво вежба и усавшава.

Код машинерија ми почињемо са појединим саставним деловима, па онда прелазимо на целину. Па и анатом, при описивању човековог тела, почиње са костуром, па онда прелази на мишиће, утробу итд.

Ако у опште има какога изузетка у овом сталном и непрекидном напредовању, онда је он у оном прелазу од конкретног ап-

страктноме, од појединога општем. У неколико је тачно и истинито, да ми припремом у појединоме прелазимо апстрактноме, или општем; али при томе не постоји онај исти неприметан прелаз или непрекидна свеза, као кад ми од слогова пређемо на речи, од једног дрвета на целу шуму, од неке лаке мелодије другој која је мало тежа. Кад се од живота у појединоме пређе у живот у општем, онда се тим већ чини неки скок. Ми осећамо да смо пренети у са свим нову сферу; нама је ту непотребно, да вежбамо једну нову врсту способности.

За овај живи рад потребно је, да је мозак већ достигао извесну фазу развитка, па с тога и извесну старост, сем онога што смо већ напоменули, да се пре почетка оваког посла морају добити извесни утисци. Закон логичнога реда одређује само то, да конкретно мора претходити апстрактноме. Међу тим, сем тога има још много којечега другога, што се мора имати на уму. По што је главна ствар при овоме прелазу регулисање и уређивање велике области *метода* и *поштуња* у васпитању, то се морају услови и околности, од којих ово зависи, један пут за свагда изложити.

Још од првог почетка ми почињемо са *класифицирањем*, без икаквих празнина или прекида. *Дете разликује и идентифицира*. По што је неки извесан број ствари исте врсте идентифицирало — кашике, столице, ватра, пси, људи — онда је већ образовало класе; дете је тако добило поједино, а у исто време и оно што је опште. Међу тим ове класификације нису још никакве апстракције; оне не продиру тако далеко, да се њима савладају тешкоће, које се појављују у операцији уопштавања. Многе се класе образују, које су само за један степен удаљене од појединога: вода, храна, играчка, свећњак, дрвеће, коњи. Ова мала груписања чине се још из малена на свима областима искуства; док међу тим за више радове

учини се врло незнатан напредак у првим годинама.

А баш за ове више послове потребна је извесна зрелост духа, извесан моменат развијеније снаге, која допушта да се сваћање уздигне на други и виши степен уопштавања. У овом стадијуму морамо бити припремљени да симболе употребљујемо и да од чулних примета прелазимо на апстрактне појмове; ми морамо бити у стању, да се служимо бројевима и облицима, који у опште не стоје ни у каквом видљивом односу према појединоме.

И без помоћи дете непрестано продужује прављење класа оне прве врсте коју смо горе навели, и тако би оно чинило целог свог века. Само помоћу тачног и правог упућивања доспева оно постепено на више степене: оно запази један комад намештаја, једну справу, неку четвороножну животињу, неку количину, неко осећање, неко друштво, и један велики део наставе има да се бави са овим предметима оваким сваћањем. То се појављује и у своје време, а неки пут и у незгодним тренутцима, па с тога помоћни извори учитељеви треба да су увек толики, како ће свакад моћи одговорити захтевима, који су за ово потребни. Свакојачко, он треба да зна, да ли је у извесном даном моменту за то довољно припреман или није. Управо ово је средишна тачка или суштина правог објашњавања.

Ја поново напомињем, да се, као што се у опште признаје, права припрема за један општи или апстрактни појам састоји у појединоме; али сем овога факта, који је и по себи врло јасан, мора се узети у обзир још и много других ствари. Није довољно само имати појединости, из којих треба да се изведе нешто опште, па да се то доиста и учини. Ово зависи од броја и карактера тих појединости, које се износе. Па шта више оне могу и сметати растењу и образовању неке опште идеје.

1) Избор јединака мора бити таки, да се ~~се~~ ~~на~~ ~~њима~~ огледају најситније, а и највеће разлике. Једноврени примери не смеју се нагомилавати; они само оптерећују дух. Разноврени су примери потребни, да би се квалитет комбинација показао. Да би се заочио апстрактни квалитет округлине или круга, мора се то показати на конкретности примерима, који се у величини, боји, материјалу, положају и околностима разликују. Да бисмо објаснили неко здање, морамо показати различите врсте грађевина, које служе различним њелима.

*С почетка су најбољи таки примери, у којима су основне или главне мисли са свим уочљиве, и који споредне односе тек узгред износе. Ми не можемо створити један круг у апстрактноме, као што то Плато мишљаше, нити можемо у истини један круг направити, који не би имао неке одређене величине, али ми можемо материјал свести на једну танку црну линију на белој површини. Два или три така круга различне величине, од којих би један био црн на белој површини, а други у другој каквој боји, били би довољни па да се све остало удали сем простог облика. На овај се начин апстрахирају нарочите особине, у колко је то могуће у овом случају. Ако бисмо у оваком случају узели друге примере за објашњавање округла облика, у којима би *јаче падале у очи друге споредне особине, а не сам облик*, онда се ни пажња не би обратила на облик, него на те друге особине, које су већ по себи интересантне. Кад би се узео изглед сунца на подне, или хоризонта на мору као пример за објашњавање округлог облика, онда би то били рђави примери за стварање појма о округлини, премда се и то може употребити и у овом случају, ако је пре тога појам о округлини на другим примерима добијен.*

2) *Предмети, који служе као примери, треба да су тако уређени, како ће бити*

лако уочљиво оно, што је код њих једнако. Ако су то материјални објекти, онда се морају поређати и према симетрији. Бројеви, као што су 3, 4, 5 треба у почетку у редовима један поред другог да се сравњују. Пирамиде и коцке обично стоје на њиховој основи, кад се очигледно хоће да покажу. Животињски и биљни облици поређају се симетрички за сравњивање. Ова је метода нужна исто тако за сваћање једнакости као и разлика.

При уменом описивању је паралелизам облика у језику једно добро познато реторично вештачко средство.

3) Гомилање примера мора дотле трајати, док се успех не постигне. Кад хоћемо да се упамти нека нова уопштеност, онда се за то време мора све остало оставити на страну; ми не смемо дозволити при таквом раду никаки прекид нити расејавање. Ми морамо подесне случајеве у најбољем реду износити, док све неједнакости не ишчезну пред моментом једнакости. Тивљанска фаланкса, као главна концентрација на једну тачку, типски је израз објашњења једног општег појма или апстрактне идеје.

Многе апстракције ми стварамо помоћу разбацаних утисака, које смо скупили овде мало а онде мало. Ово је једна врста случајног образовања, које је од најмањег уплива, али и најмање труда и напора потребује. Све што се на овај начин стекне, може се примити, али учитељ не сме при настави тако разбацане утиске давати. Кад се он већ упусти у неко објашњење, онда му је дужност, да га тачно и у свеви потпуно изведе. Ако су ученици довољно зрели, да могу разумети појам лењивости, онда треба завеести читав низ примера, на којима се, поред све разноликости и споредних односа, може јасно видети та општа особина код свију.

Учитељев је задатак, да све примере тако подеси и уреди, да се на њима олако може запазити једнакост. Сваки тежак при-

мер смета хармонијски уплив свију наведених примера. *Још штетније упливишу на образовање општег појма примери, који су по себи јако интересантни*; који имају јак индивидуални интерес. Ова се околност не узима довољно у обзир при објашњавањима. Обично се траже интересантни примери, да би се тако пажња изазвала и одржала, и ово се и постигне; али тиме се не постиже главни резултат. Место да се духу примерима помогне, те да се образује општи појам, на овај се начин он одмами и сву пажњу обрати на конкретни или индивидуални карактер тих примера¹⁾.

1) У својем сјајном говору о реформама, доказивао је *Masaulay* у безбројним примерима, да само рашћење и ширење Енглеске изазива промене у њеним установама. Његови су примери многобројни и веома јасни, али по негде тако много интересантни, да одвлаче пажњу слушајалаца од главне ствари, рад које су они наведени. »Ко може казати, да после 100 година неће понићи какав други Ливерпул на обали неког усамљеног хбридског залива, са свима многобројним погодностима за трговину и саобраћај, са магацинима и безбројним катаркама од морских лађа. Ко може казати да се неће у канемарским пустињама дизати огромни димњаци другог Манчестера?»

Једно средство, које увек стоји на расположењу, јесте контраст, који скраћује рад на тај начин, што одмах искључује представе, које би се могле помешати са оним, што се хоће. Да бисмо дали представу о кругу, ми га мењемо поред овалног облика. Поред оних група предмета, помоћу којих хоћемо да дамо апстрактни број 4, ми стављамо и једну групу од 3, а једну од 5 предмета. Бело и црно износе се у исто време заједно. Да бисмо што јасније објаснили шта је луксуз, ми наводимо примере простог и умереног живота. Учитељ мора бити потпуно свикнут, да наводи контрасте или противности, као што у његовом духу поред те навике треба да је стална и она, да примере или појединости узима за објашњење.

(Наставиће се)

ДУХ НАСТАВЕ И ВАСПИТАЊА

у Србији

у последњој четврти 19 века

По извештајима изасланичким и другим изворима

Написао

Ј. Миодраговић

ПРОФЕСОР

»Познај себе самога«.

Сократ.

Некад ништа није било овако као што је данас. У далекој давашњици, пре неколико стотина иљада или милиона година, нити је земља била овака, нити су јој брда и долине биле оваке, нити су биљке и животиње биле оваке, нити је камење и земља била овака, нити је небо, нити је човек био оваки. Све је било друкчије. Све се у току силних и неизбројних векова мењало и мењало, док није постало све ово овако, како је данас, па се и дан дањи мења, и мењаће се док је света и века, докле год трају две чињенице од којих је начињен цео овај свет

а то је: материја и сила, које су у суштини нераздвојне и чине *једно*. (И та мена, то непрестано промењивање свега, од постања па до сада, и преко садашњице у будућност, зове се: *развитак*. Развијала се, развила се и развија се васелена: развијала, се развила се и развија се земља: развијало се, развило се и развија се све што је на њој и живо и мртво. Развијао се, развио се и развија се и човек, човечанство, народи и дух. То је дакле један од најопштијих закона целе природе, и органске и неорганске, живе и мртве.

Највећа и најважнија особина овога закона васеленског — *развитка* јесте, што се он врши сасвим *бесвесно*, по простим механичким за-

конима и силама. Цела је васелена постала бесвесно. Небо и његова тела постала су и држе се у своме поретку с две силе: привлачном и центрифугалном силом. Површину земљину, оваку кака је, начинила је ватра и вода. Биљке и животиње на њој постале су по силама и законима, по којима и данас постају и живе. Љубичица и раст, црв и слон, печурка и човек није *хоће* да живе, него *морају*; и није *хоће* да пропадну, него *морају*. Силе природне крећу све и на живот и на смрт. И свака појава у природи, на земљи, у животу телесном или духовном, то је израз неке силе, последица њена, а у исто време узрок некој другој, а ова опет другој, и тако даље. Оно мало духа и интелигенције, што се јавља у животиња до човека, тако је мало и неприметно, да се ту јасно види, како се цео живот тих организама потпуно предаје спољним силама. И то мало духа је резултат простих механичких сила. И онде где се он највише јавља, где је он најјаче развијен, а то је у човека, колико има радња, које се врше потпуно свесно? Човек проведе скоро по века у незнању. Од ове друге свесне половине пола иде на спавање. А од оне друге будне половине скоро половина иде опет на несвест. Маса свих народа живи и ради више несвесно, инстинктивно, по природноме нагону, не с потпуном свешћу. Остаје дакле врло ограничен број и створава потпуно свесних и времена кад се свест јавља. И то је опет производ општих природних (козмичких геолошких и биолошких, накратко:) физикалних и кемиских, или једном речи: *механичких* сила.

Човек заузима у природи највише место. И његово тело и његов дух највише су развијени, и он је једини кадар да потпуно појми себе и свет око себе, и да *свесно утиче на развитак свој и онога што је око њега*. Само човек може *намерно* себе да развија. И то је баш оно, што га највише одваја од овога осталог света, и што га непрестано све више и више одваја и уздиже. Животиње немају школа, књига и наставника. Човек има. Ниједна друга животиња не може да каже: ово треба да урадим, овако и овако; ово не треба. Само човек може. Само човек може намерно и свесно себе да образује.

Ко хоће некога да васпитава, он мора да позна свога васпитаника. Ко хоће себе да раз-

вија, он мора да позна себе. А ко хоће да позна себе, тај мора да покупи све своје мисли, сва своја осећања, па да их међу собом пореди и према некој општој норми измери, и да отворено сам пред собом призна све, шта му ваља, а шта му не ваља. Познање и признање — то је започетак даљег развића; то је већ у неколико развиће. То је први корак у науку.

Јер шта је наука? Познати једну ствар са свих страна онаку кака је она сад, па онда поћи у прошлицу и видети како је она постала и како се развијала и развила овака кака је, па из тога извести законе, по којима се она развија, тако, да свима последицама знамо узрок, а из даних узрока да можемо увек и унапред знати последице, — ето то је наука.

Ја предузимам један посао, који је само овај први корак. Хоћу да покушам, да изнесем цело наше умно стање данас. Да покушам, велим, јер зебем да ћу према материјалу, који ми је на руди, и приликама у којима сам, моћи да га израдим тако, да он не буде само покушај.

Ко би изнео умно, индустријално и социјално стање нашега народа, он би изнео цело његово *културно* стање. А кад би се упустио у прошлост, па потражио постанак и развитак овога стања и извео опште законе по којима се оно креће, он би писао Културну Историју нашега народа.

Моје је само оно прво, и то без историје, без прошлице. Умно стање одиста може бити и огледало индустријалнога и социјалнога, али тако исто и индустријално и социјално могу бити огледала и умнога стања.

Ко би хтео да изнесе цело културно *стање* нашега народа, тај би морао дуго и дуго да путује, да разгледа, да купи и да штудира. А ако би хтео да пише и *Историју* културну, њему би још више требало и времена и труда и штудије.

Да и ја израдим овај свој предузети посао како ваља, требало би ми много што шта. Требало би ми, прво, да сам пропутујем свуда, да се свуда доста побавим и видим све својим очима од краја до краја, и друго, да имам много више и времена и материјала што су га други сабрали.

Главни мој материјал што га ја имам сада на руци јесу извештаји изасланика и управника дојединих школа. Сем овога, ја ћу свуда имати на уму и оно, што је и мени, и можда нама свима, врло добро познато. Главна ће моја брига бити да колико је год могуће не изнесем нигде како *обману* и *неистину*, но да се постарам да свуда потражим и изнесем сушту *истину*. Читаоце унапред молим

да ово имају на уму, и да ми у току овога рада нигде ништа не упишу у каку другу тенденцију.

Ред ћу узети сасвим природан. Почећу с основним школама, прећи ћу све средње и стручне школе и завршићу с Великом Школом и општим нашим стањем и приликама просветним.

И тако, молећи читаоце да ми опросте за овај мали увод, ја прелазим сада на саму ствар.

(Наставиће се)

БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

Школе руских балтичких провинција. Лутеранске парохијалне и општинске школе у Лифландији, за тим сеоске народне школе у Естланду и Курланду, па и учитељске семинарије балтичких провинција подвргнуте су од сада једним царским указом руском министарству народне просвете. До сада су све те школе биле под својим обласним („земским“) управама.

Књижарска радња у Немачкој. У почетку ове—1886.—године број књижарских трговина у Немачкој порастао је на 6.509, док је у почетку 1885. тих трговина било 6.304. Од свега овогодишњег броја 1.454 су књижарнице издавачке (Verlagsbuchhandlung), 223 издају уметничка дела (Kunsthandel), 179 су за музикалије, 93 за сортиментну уметничку радњу (то им је главни посао), 178 за сортиментну радњу с музикалијама (главни посао), 155 воде антикварску трговину, а остале 4.044 књижарске трговине су за све послове: сортименте, књижарство, антикварство, колпортажу, уметничке и музичке производе, земљописне карте, за трговину с хартијом и писаћим материјалом. Трговина, које су или сличне поменутиим или не раде посебне самосталне послове, а то су експедиције, редакције итд. — има 183. О целокупној комисионерској трговини старају се 7 главних комисионерских тржишта, чији су комитенти (повереници) овако распоређени: на Лајпциг долази 5.915, на Беч 609, на Штудгарт 443, на Берлин 339, на Будим-Пешту 146, на Праг 114 и на Цирих 99 комитената.

Новинарска статистика. 12. књига „Статистичких Анала“ (Annali di Statistika), које издаје талијанско министарство трговине и земљорадње, донела је овај статистички преглед свега новинарства и периодике штампане у различним државама јевропским и северо-америчким. Тако је излазило:

У државама:	Год.	Новина	На 1 новине и листова	долази становн.
Здруж. Сев.-амер.	1880	11.314		4.433
Швајцарској	1880	561		5.073
Данској	1880	327		6.022
Белгији	1880	641		8.612
Нем. Царевини	1880	5.041		8.973
Француској	1881	3.716		10.138
Вел. Британ. и Ирекој	1881	3.083		11.409
Шведској	1880	348		13.120
Аустрији	1880	1.378		16.070
Угарској	1880	646		21.343
Италији	1883	1.298		22.350
Русији с Финландом	1880	776		109.611

Из ових се цифара лепо види колико је у образваном свету развијена писменост и жудња, којом се људи интересују новинама и приликама политичким, економским, религиозним и научним. Ово је интересовање особито јако развијено у Сев. Америци, Швајцарској и Данској, а од великих јевропских држава Немачка стоји на првом месту како по броју новина, листова и повремених списа, тако и по односу њихову према становништву. Одама за њом долази Француска, па Вел. Британија и Ирека, за тим Аустро-Угарска и Италија, и најпосле Русија.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Походиоци школе мачкатске, у окр. ујичком, приликом прославе св. Сава ове године приложили су 70:20 динара, да се тиме оснује фонд за помагање сиромашних ученика те школе.

Г. Милорад П. Шалчанин, управитељ Народног Позоришта дао је министарству просвете и црквених послова 80 комада своје књижнице: *Раваница*, да се раздаду школама.